

İSLAM HUKUKUNA GÖRE RÜŞVET SUÇU VE CEZASI

Prof. Dr. Saffet KÖSE*

Bribery and its Punishment According to the Islamic Law

The bribery is a crime that can be defined as benefit gained through abusing power or duty of a civil servant who has undertaken a public job and its history goes very back. The crime of bribery has existed more or less in every nation. The main character of this crime is to be leading to abolition of a right or unjust gaining of a benefit.

The Fiqh Books have examined the bribery related issues by placing the judges in the centre and discussed these issues in chapters of Manners of the Judges (Kitāb Ādāb al-Qādī/Qadā'). In addition some scholars limit the definition of bribery to the things given to the judges only. Along with these, Shārihs of al-ahādīth and Mufasssirs (comentators) of the Qur'ān have also studied the related ahadith and versus in the same manner. The reason for this is that bribing the judicial system makes impossible to challenge the bribery itself. Because of these reasons *bribery in the judiciary* have been classified under this category in the books just compiled about the major sins in Islam.

Bribery has been forbidden by any religion because it is one of the most difficult communal illnesses to deal with. As it has been forbidden in the Old Testatment there are also some indications in the New Testament that condemn bribery. According to the teachings of the Christian Churches Bribery has also been considered as a sin from religious point of view although being considered as a crime in legal terms. Bribery has also been clearly forbidden in the Qur'ān and ahadiths (traditions of the Prophet). Accordingly it has been considered as a major crime in the Islamic Law and the presents to disguise the bribery have also been challenged and condemned strongly.

I- Kavram

Arap dilinde, kuş yavrusunun kendisini beslemesi için annesine ya da deve yavrusunun emmek için memeye boynunu uzatmasını ifade eden *reşâ* fiilinden isim olan rüşvet (ç. ruşen, rişen), *râ* harfinin üç harekesiyle de (*rüşvet*, *raşvet* ve *rişvet* şeklinde) okunabilen, sözlükteki anlamlarından her birisinin ıstılah manasıyla yakın bağlantısı bulunan ilginç bir kelimedir. Söz gelimi aynı kökten türeyen *rişâ* kelimesi kuyudan su çekebilmek için kovaya bağlanan ip anlamına gelir. Rüşvet, istenilen menfaate ulaştıran vasıta olduğu için kovaya bağlanan ve kuyunun dibindeki suya ulaştıran ipe benzetil-

* Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı / e-mail: saffetkose@selcuk.edu.tr

miştir. Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'in (Bakara, 2/188) rüşvet vermeyi ifade etmek üzere "edlâ" kelimesini kullanması da oldukça ilginçtir. Bu kelime de kuyunun dibindeki suyu almak için kovayı sarkıtmak (bk. Yûsuf, 12/19) anlamına gelmektedir.¹ Rüşvet almak isteyeninin elini karşı tarafın cebine uzatması sebebiyle bu anlamla bir bağlantı söz konusudur.

Rüşvet'in sözlükteki bir başka anlamı da yapılan iş karşılığında verilen ücret/bahşıştır (cu'l). Fakat rüşvet, haksız şekilde elde edilmiş menfaati ifade ettiği için sözlüklerde onun eş anlamlısı olan diğer kelimelerde bu özelliği vurgulanmıştır. Söz gelimi köpeğe atılan taş anlamına da gelen *birtil* (ç. berâtîl) kelimesi rüşvet anlamında da kullanılmış ve *inne'l-berâtîl tensuru'l-ebâtîl* وإن البراطيل تنصر الأباطيل = *rüşvetler haksızlıklara yardım eder* ifadesi darb-ı mesel olarak yaygınlık kazanmıştır.² Birtîl'in bu anlamı ile aynı zamanda rüşvet alanı aşığılama söz konusudur. Rüşvet istemek anlamına gelen *isterşâ* kelimesindeki kuzunun annesini emmek istemesi ve bunu belli etmek için kuyruğunu sallaması manası da³ bu açıdan manidardır. Bunun yanında rüşvet suçu, alan ile verenin karşılıklı olarak (murâşât) birbirlerine menfaat teminine dayandığı için *musâne'a*,⁴ karşılıklı iltiması ifade ettiği için de *muhâbât* (iltimas geçmek, kayırmak) kelimeleri ile de karşılanmıştır.⁵

İslam hukuk literatüründe rüşvetin biri geniş diğeri dar olmak üzere iki anlamda kullanıldığı görülür. Sözlük anlamıyla ilintili olarak geniş manada rüşvete daha çok Hanefî geleneğine mensup fukahanın eserlerinde rastlanır. Bu çerçevede özel hukuk alanına giren ilişkilerde bile olsa herhangi bir vazifenin ifası karşılığında elde edilen ücret rüşvet olarak değerlendirilir. Söz gelimi bu mezhebin önde gelen alimlerinden Kâsânî (ö.587/1191) Hz. Peygamber'in kızı Fâtıma'yı (r.a.) Hz. Ali (r.a.) ile evlendirirken aralarında iş bölümü yapıp evin geçimini ilgilendiren dış işlerinin damadı Hz. Ali'ye ev işlerinin de kızı Fâtıma'ya ait olduğunu söylemesinden hareketle bir kadının

¹ Âsım Efendi, *Kamus Tercümesi*, "d.l.v." md.

² Zemaşerî, *Esâsü'l-belâğa*, "b.r.t.l." ve "r.ş.v." md.'leri; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, "b.r.t.l." md.; Âsım Efendi, *Kamus Tercemesi*, "b.r.t.l." md.

³ bk. Ebû Amr eş-Şeybânî, *Kitâbü'l-Cîm*, "r.ş.v." md.

⁴ Zebîdî, "s.n.'a." md.

⁵ Rüşvet ve aynı anlama gelen diğer kelimeler için bk. Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbü'l-'Ayn* (haz. Davud Sellûm v.dğr.), Beyrut 2004, "r.ş.v." ve "s.h.t." md.'leri; Ebû Amr eş-Şeybânî, *Kitâbü'l-Cîm* (nşr. Adil eş-Şâtî), Beyrut 2003, "r.ş.v." md.; Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Furûk fi'l-luga* (nşr. Muhammed Bâsil Uyûnüssûd), Beyrut 1426/2005, s. 195-196, 261; Râgîb, *el-Müfredât*, İstanbul 1985, "s.h.t." md.; Zemaşerî, *Esâsü'l-belâğa*, Beyrut 1385/1965, "b.r.t.l."; "r.ş.v."; "s.l.l." ve "s.h.t." md.'leri; a.mlf., *el-Fâik*, "s.l.l." ve "b.h.s." md.'leri; *Kamus Tercemesi*, "b.r.t.l." md.; Muhammed b. Ebî Bekr er-Râzî, *Tefsîru garîbi'l-Kur'âni'l-'azîm* (nşr. Hüseyin Elmalî), Ankara 1997, "s.h.t." md.; İbnü'l-Esir, en-Nihâye (nşr. Halil Me'mûn Şihâ), Beyrut 1422/2001, "s.h.t." md.; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdır), "r.ş.v." md.; *Kâmûs Tercümesi*, "d.l.v." ve "r.ş.v." md.'leri; Ebû'l-Bekâ', *el-Külliyât* (nşr. Adnan Derviş-Muhammed el-Misrî), Beyrut 1419/1998, "s.h.t." md.; Tehânevî, *Keşşâfu istilâhâti'l-fünûn*, Kalkûta 1862, "rüşvet" md., I, 595-597; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, Kahire, ts. (Dâru'l-Fikr), "b.r.t.l.", "s.h.t.", "s.n.'a." ve "r.ş.v." md.'leri; Bereketî, *et-Ta'rîfâtü'l-fikhiyye*, Beyrut 1424/2003, "el-İslâl" md.

ev işlerini yapma karşılığında kocasından istediği ücreti;⁶ evlilik akdi kurulurken kadının, doğacak çocuğu emzirme karşılığında talep ettiği bedeli⁷ rüşvet olarak değerlendirir. Bunun yanında Hanefiler ihtisas kabilinden olan mücerred haklardan doğan menfaatlerin akitlerle başkasına devri mümkün olmadığından karşılığında alınan bedeli (el-i'tiyâz 'ani'l-hukûkî'l-mücerrede) de rüşvet kapsamında değerlendirerek caiz görmezler. Mesela aynı kocayla evli olan eşlerin nöbet (kasm) haklarını devretme karşılığında elde ettikleri bedel rüşvet sayılırken vazifeden çekilme, kadının kendisine ait nikahı sona erdirecek muhayyerlik hakkını kullanmama karşılığında kocasından istediği ücret,⁸ şuf'a hakkının devri karşılığında alınan bedel⁹ rüşvet ile ilişkilendirilerek caiz görülmez. Hanefî fukahası bu tür hakların temlik edilemediğini¹⁰ ve sadece ilgili kişilerden zararı kaldırmak için meşru kıldığını, hak sahibinin bedele rıza göstermesinin zararın bulunmadığına delalet ettiğini ileri sürerler.¹¹ Aynı açıdan bakılarak ric'î talakla boşanmış olan kadının kendisine dönmesi için, kocanın mehrini kendisine bağışlamasını istemesi üzerine kadının bunu kabul etmesi¹² de rüşvet çerçevesinde görülür. Bundan başka meralar, yaylalar, odun toplama alanları keza bu gün otoparklar, piknik yerleri gibi kamunun kullanımına açık olan sahalarda bazı şahısların yetkileri olmadığı halde otorite tesis edip buralardan istifade karşılığında istedikleri ücret de rüşvet kapsamında değerlendirilir.¹³ Ücret mukabilinde bir mala kefil olmanın rüşvet olarak değerlendirilmesinde¹⁴ olduğu gibi ahlâkî bir vazife karşılığında istenen ücret de rüşvet çerçevesinde görülmektedir. Bu tür kural ihlallerinin ya da ahlaki vazifeler karşılığında ücret istemenin rüşvetle ilişkilendirilmesi daha çok kınanmayı ve ayıplanmayı gerektiren utanç verici yönünün bulunmasıyla irtibatlandırılmasından olmalıdır. Çünkü hukuki anlamdaki rüşvette bu özellik baskındır (bk. aş.).

Dar manada rüşvet, herhangi bir ücret karşılığında bir vazifeyi üstlenmiş bulunan kamu görevlisinin yetkisini veya vazifesini ya da nüfuzunu kullanarak sağladığı çıkar şeklinde tanımlanabilir. Bu durum, görev icabı yapılması gereken bir işin karşılığında bir menfaat elde edilmesi şeklinde olabileceği gibi talebin haklı bir sebebe dayanmadığı hallerde herhangi bir

⁶ *Bedâi' u 's-sanâi'*, Kahire 1327-28/1910, IV, 24.

⁷ *a.e.*, IV, 40-41.

⁸ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, Kahire 1272-1324, II, 401; IV, 14.

⁹ Tûrî, *Tekmiletü'l-Bahri'r-râik*, VIII, 255; Meydânî, Beyrut 1399/1979, II, 113.

¹⁰ Kâsânî, VI, 190.

¹¹ İbn Âbidîn, IV, 14-15.

¹² Gânim el-Bağdâdî, *Mecma'u'd-damânât* (nşr. Muhammed Ahmed Serrâc-Ali Cumu'a Muhammed), Kahire 1420/1999, II, 724-725.

¹³ İbn Nüceym, "er-Rüşvetü ve aksâmühâ li'l-kâdî ve gayrihi", *er-Resâilü'z-Zeyniyye fî mezhebi'l-Hanefiyye* içinde (nşr. Muhammed Ahmed Serrâc-Ali Cumu'a Muhammed), Kahire 1419-20/1998-99, s. 202-203.

¹⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, Kahire 1324-31, XX, 32.

çıkar mukabilinde yerine getirilmesi biçiminde de ortaya çıkabilir. Her iki durumda da bir hakkın iptali ya da bir haksızlığın sübutu sözkonusudur.

Fıkıh kitapları rüşvetle ilgili konuları özellikle hakimleri merkeze alarak incelerler ve meseleyi hakimlik adabı (Kitâbü Edebi'l-kâdî/kazâ') bölümlerinde tartışırlar. Siyasetname türü eserlerde de bu husus gözüktür. Hatta bazı alimler rüşvetin tanımını sırf hakimlere verilen şeylerle sınırlı tutarlar.¹⁵ Bunun yanı sıra müfessirler ve hadis şarihleri de ilgili ayet ve hadisleri aynı doğrultuda ele alırlar. Bunun sebebi adliye teşkilatının rüşvete bulaşmasının onunla mücadeleyi imkansız hale getiren bir özelliğe sahip olmasıdır.

Rüşvet, yaygınlaştığı oranda, görev sorumluluğu ve bilincini yok eden; toplumun fertlerini kaynaştıran, ilişkilerine derinlik kazandıran iyilik ve fedakarlık temeline dayalı münasebetleri bozarak hukukun en temel gayesi olan adaleti de ortadan kaldıran özelliğiyle toplumu temelinden sarsan en eski ve en büyük sosyal dertlerden birisidir. Bu sebeple İslamî literatür geleceğinin en önemli eserlerinden sayılan ve pratik ya da teorik olarak hükümdarlarla devlet adamlarına devlet idaresindeki bozukluk ve çarpıklıkları ele alıp bunların çözümünü göstermeyi amaçlayan *Siyasetname* türü risale ve kitaplarda konu ağırlıklı olarak yer alır. Mesela bu türün en önemli örneklerini kaleme alan büyük Selçuklu Devleti'nin kudretli vezirlerinden Nizâmülmülk (ö. 485/1092)¹⁶ ile Sultan IV. Murâd'a sunduğu ünlü risâlesinde Koçi Bey¹⁷ rüşvet tehlikesinden ve çözüm yollarından bahsederler.

Adaleti sağlamakla yükümlü bulunan adliye teşkilatının böyle bir haksızlığın içinde yer almasının rüşvetle mücadeleyi imkansız kılması sebebiyle çok daha tehlikeli sonuçlar doğuracağı, toplumun yozlaşması ve çöküşünde diğer memurlara göre daha etkili bir rol oynayacağı aşikardır. Zira haksızlıklar ve yolsuzluklarla onlar eliyle mücadele edilmektedir. Diğer bir husus da Nizâmülmülk'ün dikkat çektiği üzere onlar insanların canları ve malları üzerinde söz sahibidirler.¹⁸ Bu durum meseleyi daha da nazik hale getirmektedir. Suçu işleyen onlar olunca halk kime sığınacaktır, düzen nasıl sağlanacaktır, mallar ve canlar nasıl korunacaktır?! Haksızlığa uğrayanlar adalet için kendilerine müracaat ettiğinde ikinci bir haksızlıkla karşılaşmaları sözkonusu olacaktır. İşte bu durum düzeni bozan, mülkün temelini kökünden sarsan, peşinden de yıkımı getiren bir felakettir. Bu sebeple İslam alimleri kamu görevlilerini özellikle hakimleri yoldan çıkaran ve fiska düşüren en büyük suç olmasından dolayı rüşvet üzerinde özellikle durmaktadırlar.¹⁹ Bakara suresi-

¹⁵ Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Furûk fi'l-luga* (nşr. Muhammed Bâsil Uyûnüssüd), Beyrut 1426/2005, s. 195.

¹⁶ *Siyâsetnâme* (trc. Nurettin Bayburtlugil), İstanbul 1987, s. 68,95, 104, 121.

¹⁷ *Risâle fi nizâmî'l-mülk ve'd-devle / Koçibey Risalesi* (metni orijinaliyle yayımlayan ve yeni harflere çeviren: Yılmaz Kurt), Ankara 1998, s. 74-76 (yeni harflerle: 79-81).

¹⁸ *Siyâsetnâme*, s. 69.

¹⁹ Aynî, *Remzî'l-hakâik*, Bulak 1312, II, 68; İbn Âbidîn, IV, 304.

nin 188. ayeti de özellikle adlî rüşvete işaret ederek bu noktanın önemine dikkat çekmektedir (bk. aş.).

Bu hususlar göz önüne alındığında İslam alimlerinin rüşveti özellikle hakimleri merkeze alarak işlemelerinin altında yatan gerçek çok daha iyi anlaşılır. Bu sebeple büyük günahlar konusunda yazılmış müstakil eserlerin *hükümde rüşveti* bu kategorilerden biri olarak ele almaları oldukça anlamlıdır.²⁰ Suçun etkisi oranında cezasının arttığı veya azaldığı dikkate alındığında başta devlet başkanı ve adliye teşkilatında görev yapan memurlar olmak üzere üst düzey bürokratların aldığı rüşvetin etkisi diğerlerine göre daha fazla olduğundan kendilerine verilecek cezanın hem hukuki anlamda dünyevi hem de uhrevi cezayı gerektiren günahı çok daha fazladır. Bu sebeple Hz. Peygamber'den, ilk anda akla gelen temel hadis kaynaklarında yer almasa da devlet başkanı²¹ ile adliye teşkilatındaki görevlilerin aldığı²² rüşveti yüz kı-zartıcı suçların en çirkini olarak ifade etmesi bu açıdan öz ve mana itibarıyla oldukça tutarlıdır.

II- Diğer Dinler ve Kültürlerde Rüşvet

Rüşvet, tedavisi en zor ve en eski toplumsal hastalıklardan birisi olduğu için bütün dinler tarafından yasaklanmıştır. Söz gelimi Eski Ahit'te rüşvet, adam kayırma, yargıların taraf tutma yasaklanmış, rüşvetin göreni hatta bilge kişiyi kör ettiği, haklıyı haksız çıkardığı (Çıkış, 23/8; Yasanın Tekrarı, 16/19); rüşvetin, sahibinin gözünde bir tılsım olduğu (Süleyman'ın Özdeyişleri, 17/8); adaleti saptırmak için gizlice rüşvet alanın kötü kişi olduğu (Süleyman'ın Özdeyişleri, 17/23), rüşvetin karakteri bozduğu belirtilmiş (Vaiz, 7/7) ve suçsuz birini öldürmek için rüşvet alan açıkça lanetlenmiş (Yasanın Tekrarı, 27/25); Peygamber Samuel'in yaşlanması sebebiyle İsrail'e önder olarak atadığı oğullarının onun yolundan ayrılarak haksız kazanca yönelip rüşvet almaları ve yargıda taraf tutmaları kınanmıştır (1.Samuel, 8/3). Yine Samuel'in yaşlandığında bir kral atayıp (Seul/Tâlût) İsrail halkının karşısına çıkarak onlara yaptığı konuşmada *haksızlığa göz yummak için kimden rüşvet aldım?* diye serzenişte bulunması ve onların da kendisini tasdik etmesi, sonra da Samuel'in Rabb'ı ve kralı buna şahit tutması (1.Samuel, 12/3) rüşvetin Yahudi inancı açısından da kabul edilebilir bir şey olmadığını açıkça göstermesi açısından önemlidir. Hz. Süleyman'ın vefatından sonra ikiye ayrılan Yahudi devletinin Güneydeki Yehoda Devletinin krallarından birisi olan Yehoşafat'ın atadığı hakimlere Rab'den korkmalarını, dikkatle yargılamalarını, Rabbin kimsenin haksızlık yapmasına ve kimsenin kimseyi kayırmasına, rüşvet almasına göz yummayacağını özellikle hatırlat-

²⁰ msl. bk. Zehebi, *Kitâbü'l-Kebâir*, Beyrut, ts. (Dâru İhyâi't-türâsi'l-'Arabî), s. 142.

²¹ Deylemî, *el-Firdevs*, Beyrut 1406/1986, II, 327, nr. 3486.

²² Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-'ummâl* (nşr. Bekrî el-Hayyânî-Safvet es-Sekkâ), Beyrut 1399/1979, II, 402.

ması (2.Tarihler, 19/7) rüşvet konusundaki hassasiyetin bir ifadesidir. Yine Eski Ahit'te doğru kişiye baskı yapanlar, rüşvet alanlar, mahkemede mazlunun hakkını yiyenler tövbeye davet edilmiş (Amos, 5/12), fahişelik için rüşvet verenler (Hezekiel, 16/33), kan dökmek için rüşvet alanlar (Hezekiel, 22/12), hediyeye isteyen ve rüşvet alan önderler, yargıçlar (Mika, 3/11; 7/3), adaletten sapıp rüşveti seven ve armağan peşine düşen şehir halkı (Yeşaya, 1/23), rüşvet uğruna kötüyü haklı çıkaranlar (Yeşaya, 5/22), sağ elleri rüşvetle dolu olanlar (rüşvet düşkünleri) (Mezmurlar, 26/10) şiddetli şekilde zemedilmişlerdir. Bundan başka İsrail'in Tanrısı Rab için yapılacak tapınağın inşasına katılmak isteyen Yehudalıları engellemek amacıyla çevre halkının Pers kralı Koreş'in döneminden Pers kralı Darius'un krallığına dek rüşvetle danışman tutmaları kınanmıştır (Ezra, 4/5). Eyüp'ün "*rüşvet verip beni düşmanın elinden alın kurtarın, acımasızların elinden alın dedim mi?*" (Eyüp, 6/22) şeklindeki serzenişinden rüşvete hiçbir şekilde açık kapı bırakılmadığı anlaşılmaktadır. Elihu'nun Eyüp'e: "*Dikkat et, para seni baştan çıkarmasın, büyük bir rüşvet seni saptırmasın*" (Eyüp, 36/18) hitabı da rüşveti mahkûm edecek açıklıktadır. Bütün bunların yanında parasını faize vermeyenin, suçu suza karşı rüşvet almayanın ve bunu bir hayat tarzı şeklinde benimseyenin asla sarsılmayacağı ifade edilmiş (Mezmurlar, 15/5), rüşvetten nefret edenlerin rahat yaşayacaklarına vurgu yapılarak (Süleyman'ın Özdeyişleri, 15/27), elini rüşvetten uzak tutan büyük mükafatlarla müjdelenmiştir (Yeşaya, 33/15).

Eski Ahit'in bu ayetleri Yahudi inancında ilke olarak rüşvet yasağını açık bir şekilde vurgulamakla birlikte bu kadar geniş şekilde üzerinde durulması da uygulamada önemli aksamaların bulunduğunu göstermektedir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm buna işaret eder (bk. aş.).

Yeni Ahit'te de Pavlus'un yargılanması sırasında Sezerya valisi olan Felix'in ondan rüşvet beklentisi içinde olduğundan bahsedilmektedir (Elçilerin İşleri, 24/26). Bununla birlikte Pavlus'un bu beklentiye cevap vermemesi Hıristiyan kutsal kitabı açısından da rüşvetin tasvip edilmediğini gösteren bir delil olarak alınabilir. Nitekim Hıristiyan kiliselerinin bakışıyla da rüşvet dini açıdan günah olduğu gibi hukuki olarak da suçtur. Katolik kilise hukukuna göre yargıcın herhangi bir menfaati talep etmesi, hükmün satın alınabilirliğini ortaya koyduğundan rüşvet suçunun teşekkülü için yeterlidir. Böyle bir durumda ilahi adalet zedelenmiş olacağından hükmün adaletli olması ile olmaması arasında herhangi bir fark yoktur. Rüşvet veren bakımından ise suç, hükümden önce yargıca mücerret olarak teklifin yapılmasıyla teşekkül eder. Karar sonrası yapılan teklifler, yargıyı etkileyemeyeceği için rüşvet suçunu oluşturmaz. Rüşvet alan yargıç ile rüşveti veren, kiliseden ihraç edilir. Ayrıca böyle bir suça karışan yargıç görevinden azledilir. Kilise erbabının da para karşılığı günah çıkarma gibi ruhani yetkilerini kötüye kullanarak menfaat temin etmeleri kiliseden azledilmelerini ve çıkarılmalarını, rüşveti verenin de kiliseden ihracını gerektiren bir suçtur. İmparator Jüstinyen kendi

döneminde tespit edilen rüşvetin de kiliseye gelir olarak kaydedilmesi esasını koymuştur. Katolikler dışındaki diğer Hıristiyan mezheplerinde de rüşvet bir suç olarak kabul edilmiş ve özellikle kilise erbabının işlediği bu tür suçlar diğerlerine göre daha ağır müeyyidelerle karşılanmıştır.²³

Rüşvet suçunun neredeyse bütün toplumlarda bulunduğu bilinmektedir. Mesela eski Yunan'ın meşhur hatip ve devlet adamı Demostenes'in hitabelerinde sık sık rüşvet üzerinde durduğu ve mücadele ettiği bilinmektedir.²⁴ Eski Hint, Mısır, İran, Sümerler, Yunan gibi dünya tarihinin önemli kesitlerini oluşturan toplumlarda bu suçla mücadele edilmiş, özellikle adli rüşvetin cezası oldukça ağır tutulmuştur. Mesela ünlü İran hükümdarı Kambises (529-522), Sisamnes adlı yargıcın rüşvet karşılığı hüküm verdiğini tespit edince derisini yüzdürerek idam ettirmiş, yerine atanan oğlu Ottones'in oturacağı iskemlenin üzerine babasının derisini gerdirerek ibret almasını istemiştir.²⁵

Rüşvet suçu bu günkü batı hukukunun temelini oluşturan Roma hukukunda da ağır bir suç kabul edilmiş, Cumhuriyet döneminin ilk hukuk derlemesi olarak kabul edilen on iki levha kanununda rüşvet alan yargıca ölüm cezası öngörülmüştür. Rüşvet olayları arttıkça da çeşitli kanunlarla bunun önüne geçilmeye çalışılmıştır. İmparatorluk devrinde de rüşvetle mücadele edilmiş memurların değersiz basit eşyalar dışında hediye kabul etmeleri defalarca yasaklanmıştır.²⁶

III- Rüşvet Yasağının Delilleri

Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde de rüşvet yasaklanmıştır. "*Aranızda birbirinizin mallarını haksız yere yemeyin*" (Bakara 2 / 188) ayeti ilke olarak Allah'ın mübah ve meşru kıldığı yolların dışına çıkarak haksız biçimde mal edinmeyi yasaklamaktadır²⁷ ki bunlardan birisi de rüşvettir.²⁸ Nitekim ayetin devamında yer alan: "*İnsanların mallarından bir kısmını bile bile haksız yere yemek için rüşvetle hakimlere koşmayın*" şeklindeki ifadeyle özellikle rüşvetin haram kılındığına vurgu yapılmaktadır.²⁹ Nisâ' suresinin 29. ayetinde de aynı genel ilkeye vurgu yapılarak *karşılıklı rızaya dayanan ticaret dışında malların batıl/haksız sebeplerle elde edilmesi yasaklanmaktadır*. Her iki ayet-

²³ Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devletinde Rüşvet*, İstanbul 1985, s. 42-45.

²⁴ Mumcu, s. 32; ayrıca bk. André Bonnard, *Antik Yunan Uygarlığı* (çev. Kerem Kurtgözü), İstanbul 2004, III, 76-77, 83.

²⁵ Mumcu, s. 24.

²⁶ Mumcu, s. 22-41.

²⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 233.

²⁸ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, Beyrut 1415/1995, V, 128-129; Begavî, *Me'âlimü't-Tenzil*, Beyrut 1423/2002, I, 159.

²⁹ *Kamus Tercümesi*, "d.l.v." md.; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-tenvîr*, Tunus 1984, II, 190.

te de batıldan maksat gasp, yağma, hırsızlık, hıyanet, kumar, riba gibi dinin meşru kabul etmediği yollardır ki³⁰ rüşvet³¹ de bunlardan birisidir. Çünkü bir kazancın meşru ticaret çerçevesinde düşünülebilmesi ve kazancın da helal olabilmesi için *emek*, *sermaye* veya *sorumluluktan* (damân) birisinin bulunması gerekir.³² Rüşvette ise bunların hiç birisi yoktur. Bundan başka gerek Kur'ân-ı Kerim'de gerekse Hz. Peygamber'in hadislerinde özellikle kazancın helal ve temiz olmasına ısrarla vurgu yapılmış ve bu konuda hassasiyet gösterilmesi istenmiştir.³³ Özelden genele doğru bütün peygamberlere (Mü'minûn, 23/51), bütün mü'minlere (Bakara, 2/172) ve bütün insanlara (Bakara, 2/168) ayrı ayrı bu hususun hatırlatılması, rüşvet vb. haksız yollarla³⁴ insanların mallarını yemelerinden dolayı bazı helal maddelerin İsrailoğullarına yasaklanmış olması (Nisâ', 4/160-161), bu tür mallarla yapılmış zekât, sadaka, hacc gibi ibadetlerin Allâh tarafından asla kabul edilmemesi³⁵ hatta Hz. Peygamber'in Allâh'ın bu tür haramlarla beslenmiş insanların duasına icabet etmeyeceğini bildirmesi³⁶ keza haram ile helal arasında bulunan şüpheli bir şeyin bile terk edilmesinin istenmesi,³⁷ helal peşinde koşmanın farz üstüne farz bir görev olduğunun vurgulanması³⁸ konunun hassasiyetini ortaya koyması açısından oldukça önemlidir.

Kur'ân-ı Kerim'in *yalanı dinlemeyi ve haram'ı (suht) yemeyi davranış biçimi haline getirenleri* kınayan Maide suresinin 42. ayetinde geçen *suht* kelimesi haram yollardan kazanılmış bütün malları kapsamış olsa da³⁹ bireyi ve toplumu helake, çöküntüye götürecek haramları içine alacak şekilde yorumlanmıştır ki bunların başında hükümde rüşvet / adlî rüşvet ve mahkeme görevlilerine hediye gelmektedir.⁴⁰ Esasen bu yorumu destekleyen bazı rivayetler de bulunmaktadır. Bunlardan birisinde Hz. Peygamber'in *suht* ile beslenmiş vücudun cennete giremeyeceğini ve ateşin kendisine daha layık olduğunu bildirmesi üzerine⁴¹ kendisine suht'ün ne anlama geldiği sorulmuş, o da '*adlî rüşvet / hükümde rüşvet*'⁴² cevabını vermiştir. Buhârî şarihleri İbn Hacer el-Askalânî (ö.852/1448) ve Aynî (ö.855/1451) hadisin *mürsel* olduğu-

³⁰ Ebussuûd, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, Beyrut, ts. (Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî), II, 170.

³¹ Begavî, I, 159; Râzî, XVI, 107.

³² Kâsânî, VI, 62.

³³ Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "Tayyib" md.; Wensinck, *el-Mu'cem*, "Tayyib" md.

³⁴ Begavî, I, 497.

³⁵ Buhârî, "Zekât", 8; Müslim, "Zekât", 63-65.

³⁶ Müslim, "Zekât", 65; Tirmizî, "Tefsîr", 2/36.

³⁷ Ebû Dâvûd, "Büyü", 3; Tirmizî, "Büyü", 1; Nesâî, "Büyü", 2.

³⁸ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, *el-Mu'cemü'l-kebir* (nşr. Hamdi Abdülmecid es-Silefi), Beyrut 1406/1986, X, 74, nr. 9993.

³⁹ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye* (nşr. Halil Me'mûn Şihâ), Beyrut 1422/2001, "s.h.t." md.

⁴⁰ İbnü'l-Feres, *Ahkâmü'l-Kur'ân* (nşr. Münciye bt. el-Hâdî en-Nefezî), Beyrut 1427/2006, II, 424-425; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-muhîr*, Beyrut 1412/1992, IV, 263.

⁴¹ Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, XI, 346; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 321, 399.

⁴² Buhârî, "İcâre", 16; İbn Hacer, IV, 454.

nu ifade etseler de⁴³ İbn Cerîr et-Taberî (ö.310/923) bu rivayeti *sika* raviler vasıtasıyla Hz. Peygamber'e ulaşacak şekilde (merfû') tahrîc etmiştir.⁴⁴ Bunun yanında suht kelimesinin rüşvet, özellikle de hükümde rüşvet anlamına geldiği Hz. Ömer, Hz. Ali, Abdullah b. Mes'ûd, Abdullâh b. Abbâs, Zeyd b. Sâbit gibi sahabilerle Mücâhid, Katâde, Dahhâk, Süddî gibi tâbiûn'un ileri gelen alimlerinden de nakledilmiştir. Hatta Abdullah b. Mes'ûd'a *suht* hükümde rüşvet midir? diye sorulmuş oldukça sert bir ifadeyle "*Kim Allâh'ın indirdikleri ile hükmetmezse işte onlar kafirlerin, zalimlerin, fasıkların ta kendileridir*" ayetlerini (Maide, 5/44, 45, 47) okuyarak cevap vermiştir.⁴⁵

Kelimenin anlamlandırılmasında hususiyle rüşvetin merkeze alınmasında yapı itibariyle toplumsal dokuyu tahrip eden önemli suçlardan birisi olmasının yanında suht'ün İbranice'de rüşvet anlamına gelen *şohad* kelimesinin⁴⁶ Arapçaya geçmiş şekli olmasının etkisinden kaynaklanması da mümkündür. Ayrıca, bunda uyuşmazlıkların çözülmesi (dava) sırasında rüşvet aldıkları kişiler lehine yalancı şahitliğini kabul ederek hakka aykırı hüküm vermeyi bir davranış biçimi haline getiren Yahudi ve münafık hâkim ve hakemleri kınayan bağlamının da tesirinin bulunduğunu belirtmek gerekir. Kur'ân-ı Kerîm onların aldıkları rüşvetle Allah'ın hükmünü değiştirip haksız bir şekilde kendi arzularına göre hüküm vermelerini az bir bahaya Allah'ın ayetlerini satmak (Maide, 5/44) olarak vasıflandırarak kınamıştır.⁴⁷ Bu sebeple bazı âlimlerin "*Hâkim/kadı hediye aldığı anda harama düşmüştür (suht) rüşvet aldığı anda ise onunla küfre ulaşmıştır*"⁴⁸ sözünü de bu bağlamda ele almak gerekir. Hz. Peygamber'in Hayber hurmalarının miktarını belirlemek üzere tayin ettiği Abdullah b. Revâha'nın, Yahudilerin meyvaların taksimi hususunda kendilerinin lehine hareket etmesi için kadınlarından topladıkları zinet eşyalarını vermeyi teklif etmeleri üzerine: "*Teklif ettiğiniz bu rüşvet bir suht'tür, biz onu yemeyiz*" diyerek reddettiği⁴⁹ sözü, ayetin kınadığı Yahudilerin rüşvete ne kadar battıklarını göstermesi açısından mühim olsa da esasen suht'ün sadece rüşvetten ibaret olmadığını ortaya koyması bakımından da dikkate değerdir. Hatta Hz. Ömer'in "*suht'ün iki kapısı vardır. Bunlar insanların yedikleri rüşvet ve fahişelik ücretidir*" şeklindeki ifadesi⁵⁰ de bunu teyit etmektedir. Muhammed Ebû Zehre (ö.1974) de kelimenin, riba, rüşvet,

⁴³ *Fethu'l-Bâri* (Hatîb), IV, 454; *'Umdetü'l-Kârî*, Kahire 1348, Kahire 1348, XII, 98.

⁴⁴ bk. *Câmi'u'l-beyân*, Beyrut 1420/1999, IV, 581.

⁴⁵ Taberî, IV, 580; Husâmüşşehîd, *Şerhu Edebi'l-kâdî li'l-Hassâf* (nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî- Ebû Bekir Muhammed el-Hâşimî), Beyrut 1414/1994, s. 86.

⁴⁶ *Dictionnaire pratique bilingue: Français-Hebreu, Hebreu-Français* (haz. Oded Achiasaf v.dğr.), Prolog Publishing Ltd., İsrail 2003, "şohad" md.

⁴⁷ Fahreddin er-Râzî, XII, 6; Husâmüşşehîd, s. 13; İbn Hacer el-Heytemî, *İzâhu'l-ahkâm limâ ye'huzühü'l-'ummâl ve'l-hukkâm* (nşr. Rızâ Fethi el-Abbâdî), Beyrut 2004/1425, s. 120-121.

⁴⁸ Husâmüşşehîd, s. 86-87; Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, Kahire, ts. (Dâru't-Türâs), VIII, 268.

⁴⁹ *Muvatta'*, "Musâkât", 2.

⁵⁰ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, İstanbul 1335-38, II, 433.

hile, yalan ve ihtikâr gibi fiillerle insanların mallarını ele geçirme yasağının çiğnenmesinin toplum fertlerini birbirine bağlayan bütün bağları koparan ve işlerini bozan bir özelliğe sahip olduğuna işaret ederek⁵¹ yasaklanan bu tür fiillerin yıkıcılığına dikkat çeker ki bunlar içinde en etkili olanı adlî (hükümde) rüşvettir. Maide suresinin “*Onlardan birçoğunun günah, düşmanlık ve haram yemede birbirleriyle yarıştıklarını görürsün. Yaptıkları ne kötüdür (5/62)*” ayetinin de bütün bu yorumları güçlendirdiğini söylemek mümkündür. Nitekim ayette geçen *ism* (günah) kelimesi cezayı gerektiren bütün kötülükleri içine aldığı halde *suht* ve *udvân*'ın ayrıca zikredilmiş olması bunların büyüklüğüne delalet etmektedir.⁵² Bu sebeple Fahreddin er-Râzî (ö.606/1209) rüşveti hem dünyada hem de ahirette büyük cezası olan dört büyük günah-tan birisi sayar.⁵³

İslam alimlerinin tahlillerine bakıldığında az yukarıda bahsedilen sebeplerden dolayı özellikle rüşvet üzerinde durdukları görülse de *suht*'ün, gasb, yağma, kumar, kahinlik, falcılık, fahişelik ücreti vb. yasak fiillerle elde edilen kazançları da kapsadığını belirtmek gerekir.⁵⁴ Fakat *suht*'ün bu tür fiiller için ortak isim olması rüşvete bakışı anlamada yardımcı olabilecek bir önemi haizdir. Çünkü bir bütün halinde *suht* kapsamına giren fiillere bakıldığında ortak noktalarının utanç veren, yüz kızartan, ifade edilmesinde çirkinlik bulunan ve bu yönüyle işleyen gizleme ihtiyacı duyduğu ahlak ve din dışı eylemler olma niteliği taşıdığı görülmektedir ki bu tür davranışlarda bulunanların insanlık onuruna yakışmayan ve dini değerlerle bağdaşmayan bir fiili irtikab etmiş oldukları bu kelime ile ifade edilmiş olmaktadır.⁵⁵ Buna göre *suht* herhangi bir haram fiili değil birey ve toplum üzerinde son derece güçlü etkiye sahip ahlak dışı yasakları (mübalağa) ifade etmek üzere kullanılmaktadır.⁵⁶ Arap dilinde hediye verenin karşısındakine söylediği “*iğlâl* (hiyanet) da *islâl* (hırsızlık ve rüşvet) de bulunmayan helal maldan sana hediye ettim” şeklindeki sözü⁵⁷ *suht* kapsamına giren fiillerin toplum vicdanında nasıl mahkum edildiğini ve fitraten nasıl reddedildiklerini göstermesi bakımından da son derece önemlidir.

Suht kelimesinin bir şeyin kökünü kazımak, silip atmak şeklindeki diğer anlamı da rüşvetin bir başka yönünü ortaya koyar ki bu da rüşvet vb. haram yollardan elde edilen kazancın bereketinin bulunmadığına işaret eder.⁵⁸ Bundan başka *suht*'ün kelime olarak doymazlık, oburluk, aç gözlülük,

⁵¹ Zehrattü't-tefâsîr, V, 2271.

⁵² Ebû Hayyân, IV, 311.

⁵³ Mefâtihu'l-gayb, XVI, 107.

⁵⁴ Ebû Hayyân, II, 225.

⁵⁵ Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbü'l-'Ayn*, “s.h.t.” md.; Râgib, *el-Müfredât*, “s.h.t.” md.

⁵⁶ Ebû Hilâl el-Askerî, s. 261; Ebû'l-Bekâ, *el-Külliyât*, “s.h.t.” md.

⁵⁷ Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğa*, “s.l.l.” md.

⁵⁸ Muhammed b. Ebî Bekr er-Râzî, *Tefsîru garîbi'l-Kur'âni'l-'azîm*, “s.h.t.” md.

midenin doymaması anlamına geldiği ve bu yönden de rüşvet yiyenle bir bağlantısının bulunduğu ifade edilmektedir.⁵⁹ Bu da rüşvet vb. haramların bağımlılık yapacak ölçüde bir nefsi zaafı ifade etmiş olmasıdır. Buraya kadar anlatılanlardan anlaşılacağı üzere suht kelimesinin yapısı ve dildeki kullanımını dikkate alındığında başta rüşvet olmak üzere muhtevasında yer alan fiiller için oldukça özenle seçilmiş bir kelime olduğu söylenebilir.

İlgili ayet, İslam alimlerinin değerlendirmelerinden de ortaya çıktığı üzere rüşvetin haram kılındığına dair güçlü bir delildir.

Hz. Peygamber'in hadislerinde de rüşvet çok açık bir şekilde yasaklanmış ve rüşvet alan, veren⁶⁰ ve aracılık eden⁶¹ lanetlenmiştir. Keza “yağma (nehb) da, hiyanet (iğlâl) de hırsızlık-rüşvet (islâl) de yok”⁶² hadisinde yer alan *islâl* kelimesinin Arap dilinde aynı zamanda rüşvet anlamına geldiği⁶³ ya da hırsızlıkla beraber rüşveti de içine aldığı yönünde güvenilir kaynaklarda bilgiler mevcuttur.⁶⁴ *İslâl* kelimesinin yapısında özellikle *gizlilik içinde götürmek* anlamı bulunduğu⁶⁵ dikkate alınırrsa hırsızlık ve rüşveti birlikte ihtiva etmesi de mümkündür.

Rüşvetin, özellikle de nüfûzun kötüye kullanılarak menfaat temin etmenin yasak olduğuna delalet eden en temel rivayetlerden birisi Hz. Peygamber'in özelde zekat memurlarına⁶⁶ genel olarak da devlet görevlilerine verilen hediyeleri⁶⁷ *gulûl* şeklinde tanımlamasıdır. En genel anlamıyla *gulûl* devlet malına hiyanet etmek, özellikle de taksim edilmeden önce ganimet malından bir şey çalmak demektir.⁶⁸ Bu hadislerin isnadında zayıflık bulunsa da manayı güçlendiren daha açık rivayetler de mevcuttur. Zekat toplamak üzere tayin ettiği bir görevlinin, kendisine verilen hediyelerle gelerek “*şu senindir bunlar da bana verilen hediyelerdir*” demesi üzerine kızan Rasûl-i Ekrem ayağa kalkarak: “Bu amilin (zekat toplama memuru) hali nedir? Ben onu bir işe tayin ediyorum sonra bana gelip hesap verirken şu sizindir bu da bana hediye verildi diyor!. *O babasının-anasının evinde otursaydı ona hediye verilirdi miydi, verilmez miydi baksaydı ya!* Muhammedi kudret elinde tutan Allah'a yemin ederim ki herhangi biriniz devlet-millet malından hainlik yapıp haksız bir şey alırsa, muhakkak kıyamet gününde o çaldığı malı sırtında böğüren bir deve, bağırarak bir sığır, meleyen bir koyunla gelecektir” buyura-

⁵⁹ Taberî, IV, 581-582; Zemaşşerî, *Esâsü'l-belâğa*, “s.h.t.” md; Zebîdî, “s.h.t.” md.

⁶⁰ Tirmizî, “Ahkâm”, 9; Ebû Dâvûd, “Akdîye”, 4; İbn Mâce, “Ahkâm”, 2.

⁶¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, V, 279.

⁶² Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 156; Dârimî, “Siyer”, 49; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, IV, 325.

⁶³ Ebû Hilâl el-Askerî, s. 195-196; Zebîdî, “s.l.l.” md.

⁶⁴ Cevherî, *es-Sihâh*, “s.l.l.” md.; Bereketî, “el-İslâl” md.

⁶⁵ Zemaşşerî, *el-Fâik*, “s.l.l.” md.

⁶⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, V, 424

⁶⁷ Beyhakî, *es-Süneü'l-kübrâ* (nşr. M. Abdülkadir Atâ), Beyrut 1414/1994, X, 233; Şevkânî, VIII, 268, 269.

⁶⁸ bk. Ferhat Koca, “Gulûl”, *DİA*,

rak⁶⁹ devlet görevlilerine verilen hediyelerin hiyanet kapsamında yer aldığını açık bir şekilde ifade etmiştir. Çünkü bu hediyeler ilgili memurun nüfuzundan dolayı verildiği için hediye edenin herhangi bir beklentisi sebebiyle rüşvete dönüşmektedir.

Rüşvetin haram olduğunu gösteren diğer bir delil de İslam alimlerinin *icmaıdır*.⁷⁰ Hz. Peygamberden sonra ilke olarak rüşvetin helal olduğunu – zaruret hali dışında- hiç bir alim söylememiştir. Hatta gayr-ı Müslimlerden yapılacak bürokrat atamalarında da özellikle bu hususa dikkat edildiğini Hz. Ömer'in Sa'd b. Ebî Vakkâs'a yazdığı bir mektup ortaya koymaktadır. O, müşriklerden herhangi birisini özel kalem müdürü olarak atamamasını emrederken onların Allah'ın dininde rüşvet bulunmadığı halde inançları gereği rüşvet aldıkları⁷¹ gerekçesine bağlı olarak böyle bir talepte bulunmuştur.

IV-Hüküm Açısından Çeşitleri

İslam hukukçuları alan ve verenin hükümleri açısından rüşveti dört kısmda incelerler:

1- Herhangi bir hakkı iptal/engelleme veya haksızlığı haklı göstermek amacıyla verilip alınan rüşvet, hem veren hem de alan açısından haramdır. Rüşvet veren haklı olsa bile rüşvet vermekle, alan da görevi gereği yapmak zorunda olduğu bir iş karşılığında temin ettiği menfaatten dolayı günahkâr olur. Bu konuda verilen rüşvetin bizzat görevlinin kendisine verilmesi de şart değildir. Görevlinin çocuklarına veya ailesinden birisine de verilmesi aynı sonuçları doğurur. Bu durumda görevli memur veya yetkili şahsın rüşvetten sorumlu tutulabilmesi için ondan haberdar olması şarttır.

2- Rüşvetin diğer bir çeşidi de herhangi bir görev alabilmek için yetkili şahıslara temin edilen menfaattir. İslam hukukçuları bu konuyu rüşvet verecek kadılık görevi alabilme özelinde tartışırlar. Bu durumda ortaya çıkan rüşvet her iki taraf için de haramdır. Çünkü her hangi bir yetkilinin belli bir göreve tayin edeceği kişide ehliyet ve liyakat şartlarını taşıyıp taşımadığını araştırıp buna göre hareket etmesi vazifesidir. Görev karşılığında sağlanan çıkar ise rüşvettir.

3- Kendisine ait bir hakkı elde edebilme veya zarar ve zulmü defedebilmenin ancak rüşvetle mümkün olabileceği bir ortamın oluşması halinde verilen rüşvet alana haram olmakla birlikte veren için zaruret hali olduğundan haram değildir. Abdullâh b. Mes'ûd'un müşriklerin zulmü sebebiyle hicret etmek zorunda kaldığı Habeşistan'da rehin alınması üzerine rüşvet

⁶⁹ Buhârî, "Eymân" 3; "Hiyel", 15; Dârimî, "Zekât", 30; "Siyer", 52.

⁷⁰ İbn Hazm, *Merâtibü'l-icmâ'*, Beyrut, ts. (Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye), s. 50.

⁷¹ İbn Âbidîn, II, 38.

vererek kurtulduğu nakledilmektedir.⁷² Bu görüş fukahanın çoğunluğuna aittir. Ancak bu durumda verilen rüşvetin kurtarılması arzulan hakka göre daha hafif kalması esastır. Bazı alimler rüşveti yasaklayan genel (âmm) içirikli nasların bu tür durumlar için tahsis edildiğini gösteren bir delilin bulunmadığını; insanların mallarını haksız sebeplerle yemeye yasak koyan açık naslar bulunduğunu ve rüşvet verenin böyle bir haksızlığa yardımcı olduğunu; haklı olanın bu hakkını almak için verdiği rüşvetin malın israfı anlamına geldiği düşüncesinden hareketle reddetmektedirler.⁷³

4-Bir kimsenin hakkı olduğu halde, devlet görevlilerinden birisinin uhdesinde olan bir işini yapmasını temin için memurlardan olmayan herhangi bir şahsa aracılık için verdiği ücret, veren açısından helal olsa da alana haramdır. Çünkü haklı olana yardım etmek diğer insanların vazifesi olduğundan aksi bir durum, görev icabı yapılması gereken bir iş karşılığında ücret almak ya da menfaat temin etmek anlamına gelir ki bu rüşvetin kapsamına girmektedir. Ancak buna ihtiyacı olan kişinin devlet görevlileri nezdinde aracılık etmesini istediği şahsı ücretle tutabileceği (ecîr-i hâss/özel işçi) şeklinde bir hukuki çözüm (hîle) önerilmektedir. Bu durumda ücret, özel işçisine emeği karşılığında ödenmiş olduğundan rüşvet kapsamının dışına çıkmaktadır. Bu tür durumlarda karşılıksız yapılan işlerin bitiminden sonra verilen bahşış kabilinden yardımların hükmü de fukaha tarafından tartışılmış bazı farklı görüşler ortaya çıkmakla birlikte bunların rüşvet sayılmadığı yönündeki icthad kabul görmüştür. Bu türden bahşışlerin rüşvet kapsamına sokulmaması, herhangi bir karşılık beklemezsizin yapılan işten sonra iyilikte bulunana iyilikle mukabele etme, iyilikte yardımlaşma (birr ve sıla) anlamına geleceği düşüncesinin bir sonucudur ki Hz. Peygamber'in "*kendisine bir nimet verilmiş olan ona şükretsin*"⁷⁴ hadisi bu anlayışı desteklemektedir. Bu konunun cevazının diğer bir dayanağı da İmam Muhammed'in cemaatin başlangıçta şart koşulmamakla birlikte imam ve müezzin için toplayıp görev sonunda takdim ettikleri hediye veya bahşış kabilinden yardımların caiz olduğunu söylemiş olmasıdır.⁷⁵

V-Rüşvet Suçu ve Cezası

Yasaklanmış her fiilin hukuki anlamda bir cezası vardır. Rüşvet de bunlardan birisidir. Ancak öncelikle suçun unsurlarına bakmak gerekir. Suçun oluşabilmesi için rüşvet alan (el-mürteşî) ve rüşvet veren (er-râşî) olmak üzere en az iki tarafın bulunması gerekir. Taraflar daha fazla olabileceği gibi araçlar (er-râiş) şeklinde başkalarının da suça iştiraki mümkündür. Hanefî

⁷² Husâmüşşehîd, s. 91-92; İbnü's-Şelebî, *Hâşiyetü'z-Zeyla'î (Tebyinü'l-hakâik kenarında)*, Bulak 1315, V, 31.

⁷³ bk. Şevkânî, VIII, 268.

⁷⁴ Kudâî, *el-Müsned*, s. 187.

⁷⁵ Husâmüşşehîd, s. 84-85.

fakihi Cessâs'ın (ö.370/980) haksız bir şekilde rüşvet alan hâkimin birisi rüşvet almak diğeri de adalet ilkelerine aykırı şekilde haksız hüküm vermek suretiyle iki açıdan *fiska* düştüğünü, rüşvet verenin de aynı sonuca maruz olduğunu bildiren ifadesinden⁷⁶ tarafların prensip itibariyle rüşvet suçundan aynı derecede sorumlu oldukları anlaşılmaktadır. Bununla birlikte hüküm bakımından rüşvetin kısımları bahsinde de geçtiği üzere ceza adaleti açısından suça iten sebepler ve suçun doğurduğu etki oranında taraflara verilen cezada farklılıklar olabilmektedir. Taraflar dışında rüşvetle sağlanan menfaat ve fiil-suç arasında illiyet rabıtası (nedensellik bağı) suçu tamamlayan diğer unsurlardır. Taraflardan rüşveti alan yetki veya görevini ya da nüfuzunu kötüye kullanarak haksız menfaati sağlayan kamu görevlisi, rüşveti veren de bu haksız menfaati elde eden ve anlaşmalarına göre karşılığını ödeyen şahıstır. Aralarında anlaştıkları karşılık da rüşvet olarak tanımlanan menfaattir. Bu menfaat de karşılıklı anlaşma neticesinde bir haksızlığın tesisiyle sonuçlanmıştır ki bu da illiyet rabıtası/nedensellik bağıdır. Burada işaret edilmesi gereken diğer bir unsur da suç kastının bulunmasıdır ki bu suçun manevi unsurunu oluşturur. Bu da faillerin suçu bilerek, isteyerek işlemelerini ve kusurluluğu kaldıran hallerden birisinin bulunmadığı bir ortamda gerçekleştirmiş olmalarını ifade eder.

Rüşvet suçunun cezasına gelince, İslâm (Kur'ân ve Sünnet), evrensellik ve süreklilik özelliğinin tabii bir sonucu olarak kendilerinde maslahatın sabit olduğu bazı istisnalar dışında ayrıntıdan kaçınıp temel ilkeler (sâbite) vazetmeye özen göstermiş, ortaya çıkacak meselelerin zaman ve mekanın ihtiyaçları doğrultusunda çerçeveyi çizen bu esaslara göre çözümünü müctehitlere bırakmıştır. Bu esas ceza hukuku alanında da dikkate alınarak hadler dışında kalan suçların cezası belli ilkeler dâhilinde yasama organına havale edilmiştir ki bunlara *ta'zîr* cezaları denmektedir. Rüşvet suçunun cezası da bu kapsamda yer almaktadır. Bu açıdan bakıldığında Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber'in hadislerinde rüşvet suçunun bir kanun metninde olduğu şekliyle tanımı, unsurları ve muhtelif şekillerine göre cezalarının belirlenmemiş olması bir eksiklik⁷⁷ değil tam aksine dinamik bir hukuk oluşturma politikasının tezahürüdür.

Bütün suçlarda suç fiilinin bir mağduru vardır. Rüşvet suçunda, menfaati zedelenen gerçek kişiler olabileceği gibi kamu da olabilir. İslam hukuku öncelikle çeşitli mağduriyetleri önleyebilmek için suça götüren yolların kapatılmasını (caydırıcılık ve önleyicilik) hedeflemiş, suç işlenmişse suç fiilinin ona uygun bir müeyyide ile karşılanmasını ve suçlunun da ıslahını sağlayarak topluma kazandırılmasını amaçlamıştır. Rüşvet suçunun cezası için de aynı esaslar geçerlidir. Bu çerçevede İslam hukuk geleneğinde suçun boyutlarına göre dayak, hapis, teşhir, sürgün, kınama vb. cezalar öngörülmüştür.

⁷⁶ Ahkâmü'l-Kur'ân, II, 433.

⁷⁷ krş. Mumcu, s. 182-186

Hassas konumundan dolayı hâkimlerin rüşvet suçu sebebiyle görevden alınacağı konusunda İslam hukukçularının ittifakı vardır. Rüşvetin adliye teşkilatı merkezli olarak ele alındığı dikkate alınırsa aynı durumun diğer memurlar için de geçerli olacağını söylemek mümkündür. Ancak tekrar aynı suça dönmeyecek şekilde pişmanlık halinin ortaya çıkması halinde ihtiyaç durumunda kamu görevlisinin vazifesine dönebileceği kabul edilmektedir.⁷⁸

Rüşvet alıp verme gizlilik içinde işlenen bir suç olduğu için ispatı oldukça güçtür. Bu sebeple daha çok itiraf yoluyla ispatlanabilen bir suç olarak karşımıza çıkmaktadır. İkinci olarak belge ve şahitlerin şahadeti bir ispat vasıtasıdır. Bunun yanında güçlü karineler de bu suçun işlendiğini ispat edebilir.⁷⁹

Suçla mücadelede hukukun harici mekanizmasının kâfi gelmediği bilinen bir husustur. Bunun için sorumluluk şuurunun ön plana çıkarılması ve onun da dini ve ahlaki değerlerle bezenmesi şarttır. Özellikle rüşvet gibi yıkıcı etkisi güçlü, gizlenebilen ya da meşru hükümler arkasına saklayarak meşru bir zemin oluşturulabilen hileli suçlar için bu zorunludur. Bu sebeple rüşvetle mücadele de en etkili yolun sorumluluk bilinci ve Allâh korkusunun yanında Devlet görevlilerine vazifeleriyle mütenasip bir ücretin takdir edilmesi olduğu vurgulanmalıdır. Nitekim Nizâmülmülk ve Koçibey de bu hususların altını özellikle çizmektedirler.⁸⁰

VI-Rüşvet Alan Hâkimin Verdiği Hükümler

İslam hukukçularından bazıları “*kadı tayin edilen bıçaksız boğazlanmıştı*”⁸¹ hadisini, gerekli bilgi ve donanıma sahip olup da *fisk* içinde bulunan, rüşvet alma konusunda kendisine güvenemediği halde bu görevi kabul eden kadılar olarak yorumlamışlardır.⁸² Bu zihniyete sahip olan ve rüşvet alan hâkimin adaletten ayrılmış olduğu bir başka ifadeyle fasık olduğu konusunda İslam hukukçuları arasında görüş ayrılığı yoktur. Bununla birlikte verdiği hükmün geçerli olup olmadığı hususunda değişik düşünceler vardır. Bunları üç kategoride ifade etmek mümkündür: Hanefî fukahasından Fahrüddîn Ali el-Pezdevî'nin tercihi göre usulüne uygun olarak yürüyen davada hâkimin rüşvet alıp almadığına bakılmaksızın verdiği hükümler geçerlidir. Bu görüş sahiplerine göre rüşvet almak suretiyle oluşan *fisk* hali tek başına hükmün geçerliliğini etkileyen bir husus olmadığı gibi doğrudan doğruya azledilmiş sayılmayı gerektiren bir durum da değildir. Dolayısıyla azledinceye kadar görevinin başındadır. İbn Âbidîn (ö.1252/1836) de kendi dö-

⁷⁸ Aynî, *Remzû'l-hakâik*, II, 67.

⁷⁹ Abdullah b. Abdilmuhsin et-Tarîkî, *Cerîmetü'r-rüşve fi's-şerî'ati'l-İslâmiyye*, Riyad 1400/1980, s. 109-112.

⁸⁰ *Siyâsetnâme*, s. 69; *Koçibey Risâlesi*, s. 76 (yeni harflerle s. 81)

⁸¹ Tirmizî, “Ahkâm”, 1; Ebû Dâvûd, “Akdiye”, 1; İbn Mâce, “Ahkâm”, 1; *Müsned*, II, 230, 365.

⁸² Kâsânî, VII, 4.

nemindeki adliye teşkilatının yaygın bir biçimde duruşma öncesinde veya sonrasında *mahsûl* adı altında rüşvet aldıklarından hareketle rüşvet alan hâkimlerin verdiği hükümlerin geçersiz sayılmasını yargının işleyişini olumsuz yönde etkileyeceği fikrine dayanarak bu görüşe katılır.⁸³

Mâlikîlerle Hanefî mezhebindeki baskın görüşe göre vazifesi esnasında rüşvet almak gibi meslek ahlakına yakışmayan ve fâsık durumuna düşürecek eylemlerde bulunan hâkimin, tayini esnasında bu tür sebeplere bağlı olarak azledilmiş sayılacağı (in'izâl) yönünde bir şart ileri sürülmemiş ise görevi kendiliğinden sona ermiş sayılmaz. Devlet başkanı veya ilgili kurum tarafından azledilir ve cezalandırılır. Buna göre rüşvet aldığı davada adaletle hükmetmiş bile olsa verdiği hüküm geçersizdir. Aksi halde kamu görevlisi olarak kamu adına yapılması gereken işin özel olarak tutulmuş işçi sıfatıyla yapılmış olması söz konusudur. Oysa bu tür görevler özel iş olarak ücretle ve özel bir şahıs adına yapılamazlar.⁸⁴ Bunun yanında azledilinceye kadar usulüne uygun olarak verdiği diğer kararlar geçerlidir. Rüşvetin bizzat kendisi tarafından alınmasıyla bilgisi dâhilinde aile efradı ya da kendisine bağlı görevliler tarafından alınması arasında fark yoktur. Bu durumlarda kendisinin bilgisi yoksa ve adaletle hüküm vermiş ise verdiği karar geçerlidir. Hanefî mezhebi âlimlerinden Hasan b. Ziyâd, Hassâf ile Şemsülemme es-Serahsî'nin yanısıra Buhara ve Semerkand meşâyihî da bu görüşü tercih etmektedir.⁸⁵

Üçüncü görüşe göre hakimin rüşvet aldığı dava ve bundan sonra baktığı bütün uyuşmazlıklarda verdiği hükümler geçersizdir. Ebû Hanîfe ile mezhebe bağlı alimlerden Ebû Yûsuf'un arkadaşı Ali er-Râzî (ö.210/825), Tahâvî (ö.321/933) ve Kerhî (ö.340/951) ile Irak meşâyihî, Şâfiîler ve Hanbelîler bu görüşü tercih etmişlerdir. Mâlikîlerde sahih kabul edilen görüş de budur. Bu görüş sahipleri kadılık görevine tayinde adaletin şart olduğunu ve vazifeye atanan hâkimin rüşvet almak suretiyle fâsık durumuna düşmesiyle birlikte bu şartın bozulmuş olmasıyla kendiliğinden azledilmiş sayılacağından vereceği kararın yok hükmünde olacağı düşüncesinden hareket ederler. Ali Haydar Efendi'nin bu görüşü aynı zamanda Hassâf'a da nispet etmesi hatalı gözükmektedir.⁸⁶

VII- Hakimlik Görevine Atanabilmek İçin Verilen Rüşvet

Toplum fertlerinin temel hakları konusunda kendilerini güvende hissedebilecekleri en önemli kurum dürüstlük ve hakkaniyet ilkelerine bağlılığı ile temayüz etmiş adliye teşkilatıdır. Vatandaşların haklarının korunmasını

⁸³ Reddû'l-muhtâr, IV, 304.

⁸⁴ Husâmüşşehîd, s. 94.

⁸⁵ Husâmüşşehîd, s. 85; İbn Mâze, *el-Muhîtu 'l-Burhâni* (nşr. Abdülkerim Sami el-Cündî), Beyrut 2004/1424, VIII, 37; Ali Haydar, *Düverü'l-hükkâm*, İstanbul 1330, IV, 682.

⁸⁶ İbn Mâze, VIII, 37; krş. Ali Haydar, IV, 682.

kendisilerine emanet ettikleri hâkimlerin rüşvetle bu göreve gelmiş olmaları, görev bilinci ve sorumluluk duygusunu zedeleyici bir husustur. Zira rüşvet veren, rüşvet de alabilir. Bu sebeple İslam hukukçuları, hâkimlik görevine atanabilmek için rüşvet vermenin haram olduğu ve bu yolla göreve atananın hâkim olarak görev yapamayacağı, verdiği kararların geçersiz olduğu konusunda görüş birliği içindedir.⁸⁷

VIII-Rüşvet Malın Mülkiyeti

Rüşvet olarak verilen malın, veren sahibinin mülkiyetinden çıkıp çıkmadığı fukaha arasında tartışmalı bir konudur. Hanbelîler rüşvetin mal kazanmanın meşru yollarından birisi olmadığı gerekçesiyle verenin mülkiyetinden çıkmadığı görüşündedirler. Bunun tabii sonucu olarak malın sahibine iade edilmesi bir görevdir. Hanefîlerin görüşü de buna yakındır. Malın sahibi biliniyor ve ulaştırmada bir zorluk söz konusu değilse malı kendisine iade edilmelidir, sahibi bilinmiyor veya kendisine iadenin mümkün olmadığı ya da meşakkatli olacağı bir yerde bulunuyor ise *lukata* hükümleri caridir. Mâlikîler ve Hanbelîlerle Hanefî mezhebi içinde yer alan bir görüşe göre rüşvet, verenin mülkiyetinden çıkar ve mal edinmenin meşru yollarından birisi olmadığı için de alınıp kamu yararına harcanmak üzere beytülmale konur. İkinci görüş sahipleri Hz. Peygamber'in zekât memuru olarak tayin ettiği İbnü'l-Lütbîyye'nin kendisine verilen hediyeleri almasını tasvip etmediğini bununla beraber sahiplerine iadede bulunmadığını dolayısıyla tek yol olarak beytülmale koymuş olabileceği kanaatine dayanmaktadırlar. Ayrıca Hulefâ-i râşidîn ve bazı sahâbîlerin bu yöndeki uygulamalarını esas almaktadırlar. Bazı çağdaş araştırmacılar rüşveti çaresizlikten vermiş olanlar açısından birinci görüşün, haram ve yasak kapsamına giren rüşvet malı için ise ikinci görüşün daha isabetli olduğu kanaatini taşımaktadırlar.⁸⁸

Rüşvet yoluyla kazanılmış bir mala mirasçı olmuş ya da vasiyet yoluyla kendisine intikal etmiş olan kişi bunların sahibini bildiğinde kendisine iade etmelidir. Çünkü rüşvet malı alanın mülkiyetine geçmez ve alanın sahibine iadesi farzdır.⁸⁹ Bu sebeple mirasçı, murisinin değil bir başkasına ait mala mirasçı olmuş olur. Bu durumda miras olarak aldığı malın sahibi bilinmiyorsa hukuken bunlara sahip olabilirse de *diyaneten* sahipleri adına ihtiyaç sahiplerine tasadduk etmelidir. Bu mal kendisine helal değildir. Rüşvetin de karışmış olduğu mallar içindeki gayr-ı meşru kazançtan oluşan mik-

⁸⁷ İbn Hacer el-Heytemî, s. 134; Tarîkî, s. 147.

⁸⁸ Tarîkî, s. 159-160.

⁸⁹ bk. Haskefî, *ed-Dürrü'l-muhtâr (Reddü'l-muhtâr kenarında)*, Kahire 1272-1324, V, 272; İbn Âbidîn, V, 272.

tarın ayrılıp biliniyorsa sahiplerine, bilinmiyorsa fakirlere sahipleri adına tasadduk etmek en uygun yoldur.⁹⁰

IX-Rüşvet-Hediye İlişkisi

Rüşvetle hediye arasındaki ilişki ilk dönemlerden itibaren üzerinde durulan en esaslı problemlerden birisidir. Meselenin özünü rüşvetin hediye görüntüsü altında alınıp verilmesi oluşturmaktadır. Hz. Peygamber'in İslam toplumunun, hediye arkasına gizlenmiş rüşvetin de içinde bulunduğu helallerle kamufle edilmiş bir dizi haramlara bulaşmalarını kendi sonlarını hazırlayan felaketler olarak tavsif ettiği hadisi,⁹¹ ilk akla gelen temel hadis kaynaklarında yer almasa bile bu rivayeti, Hz. Peygamberin kendisine takdim edilen çeşitli hediyelerle gelen zekât memuru İbnü'l-Lütbiyye için söylediği sözleri desteklemektedir. Çünkü Hz. Peygamber bu hadisinde, verilen hediyelerin görünüşte hediye de olsa gerçekte böyle olmadığını, bunun bir rüşvet olduğunu ifade etmiş olmaktadır.⁹² Esasen rüşvetin hediye ile kamuflesi, hukuken izin verilmeyen sonuçların ya da menfaatlerin meşru hükümler arkasına gizlenip şekli bir meşruiyet zeminine çekilerek (kanuna karşı hile) elde edilmeye çalışılması probleminin özel bir örneğini teşkil eder. Diğer türleri yanında özellikle adliye teşkilatına kök salmış rüşvetin, toplumu temelden sarsan özelliğine, şeklen de olsa hediye görüntüsü altında bir meşruiyet zeminine kavuşması mücadeleyi zorlaştıran en temel unsurlardan birisidir. Hükümlerin vazolunduğu amaç doğrultusunda yorumlanması veya kullanılması en temel ilkelerden birisi olmakla birlikte rüşvete bulaşmış olan hâkimlerin amaca aykırılık taşısa da şeklen hukuka uygun olan işlemlerin geçerliliği yönünde karara varmaları dikkate alındığında hediye arkasına gizlenmiş rüşvetle mücadelenin ne kadar çetin olduğunu ortaya koyar. Bu sebeple Hz. Peygamber zekât toplamakla görevli memurların yanı sıra diğer görevlilerin rüşvet veya nüfuzun kötüye kullanılması anlamına gelebilecek hediye kabulünü doğrudan doğruya yasaklamıştır.⁹³ Aynı hassasiyet daha sonra Hulafa-i râşidîn döneminde de devam etmiş, devlet görevlileri sıkı bir denetime tabi tutulmuştur. Hz. Ömer her yıl kendisine kestiği devenin butunu getiren bir şahsın bir davası sırasında: "*Ey mü'minlerin emiri! Butun deveden ayrıldığı gibi aramızdaki davayı hallediver*" demesi üzerine valilerine bir genelge çıkararak rüşvet olduğu gerekçesiyle hediye kabulü ile ilgili yasağı hatırlatmıştır.⁹⁴ Özellikle Hz. Ömer'in, hilafeti döneminde nüfuzun kötüye kullanılmasından doğan haksız mal edinimini engellemek için tayin

⁹⁰ İbn Âbidîn, IV, 130.

⁹¹ Deylemî, I, 334, nr. 1331; ayrıca bk. Zemahşerî, *el-Fâik*, "b.h.s." md.; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, "s.h.t." md.

⁹² İbn Hacer el-Heytemî, s. 106-107.

⁹³ bk. Saffet Köse, *İslam Hukukunda Kanuna Karşı Hile (Hile-i Şer'iyye)*, İstanbul 1996, tür.yer.; Ali Bardakoğlu, "Hediye", *DİA*, XVII, 151-155.

⁹⁴ Beyhakî, X, 234.

ettiği valilerden mal bildirimini aldığı ve görevi sırasında malvarlığında dikkat çekici artışlar olan görevlileri azlettiği ve mal varlığının bir kısmına el koyduğu bilinmektedir.⁹⁵ Hz. Ali de zekât memuru veya vali olarak tayin ettiği Benî Esed kabilesinden Dabî'a b. Züheyr'in kendisine verilen bir hediyein helal olup olmadığını sorması üzerine kendisine mal edinmesi halinde bunun hadiste ifade edilen devlet malına hıyanet (gulûl) kapsamına gireceğini belirtmiştir.⁹⁶ Halife Ömer b. 'Abdilazîz de bir görevlisine yazdığı mektubunda görev sırasında hediye kabul edilmemesini, kabulü halinde devlet gelirlerine dâhil edilmesini emretmiştir.⁹⁷ Bunun temel sebebi rüşvetin hediye ile kamufle edilmesidir. Nitekim Hz. Peygamber'in hediye kabul ettiği halde kendisinin niçin almadığı sorulduğunda: "*Hediye Hz. Peygamber döneminde hediye idi. Bu gün ise rüşvettir*"⁹⁸ şeklindeki meşhur sözüyle hediyein rüşvete dönüşmesinden duyduğu rahatsızlığı ifade etmiştir. Hanefî fukahasından Husâmüşşehîd (ö. 536/1141) bu sözü hediye ve rüşvet arasındaki ince farkı ortaya koyacak şekilde şöyle açıklar: Hz. Peygamber döneminde birisine hediye veren gayr-ı meşru herhangi bir beklenti içinde değildi ve amacı sadece sevgiyi ve muhabbeti pekiştirmek idi. Daha sonra ise bu durum değişti ve hediye veren, karşı taraftan gayr-ı meşru bir menfaat elde etme amacıyla hediye vermeye başladı ki bu rüşvet anlamına gelir.⁹⁹ Aralarında daha önceden hediyeleşme bulunmayan herhangi bir kamu görevlisine verilen hediyelerin, hediyeleşmenin ana gayesi olan sevgi ve dostluğa zemin hazırlamasından¹⁰⁰ çok çıkar elde etme amacına yönelik olarak gelişeceğini söylemek güç değildir. Esasen kamu görevlisine hediye rüşvet haline getiren de aralarında doğan bu sevgi ve onun potansiyel olarak doğuracağı haksızlıktır. Çünkü insan tabiatı üzerinde iyiliğin büyük etkisi vardır. Kalpler kendisine iyilikte bulunana karşı sevgi besler. Bu sebeple bir kamu görevlisine, yetki ve sorumluluk alanına giren bir konuda başvuran eşit şartlardaki iki kişiden kendisine hediye verene kalben bir yakınlığı bulunması sebebiyle bilerek ya da farkında olmadan iltimasta bulunması ya da ona herhangi bir ayrıcalık tanıması suretiyle adaletsizlik yapması her zaman mümkündür. Bu açıdan bakıldığında fonksiyon olarak hediye ile rüşvet arasında herhangi bir ayırım gözükmemektedir. Bu anlamda Serahsî'nin "*Hediye kapıdan girince görev bilinci/ sorumluluğu/ hassasiyeti (emânet) pencereden çıkar*" sözü¹⁰¹ oldukça anlamlıdır. Hediye'nin hikmet ışığını söndürdüğü ve rüşvetin öncüsü (zerî'a) olduğu¹⁰² şeklindeki diğer ifadeler de hediyein rüşvete basamak kılınabileceğini

⁹⁵ msl. bk. Ali Muhammed es-Sallâbî, *Sîretü Emiri'l-Mü'minin 'Ömer b. el-Hattâb: Şahsiyyetüh ve asruh*, Beyrut 1425/2004, s. 314, 343-344.

⁹⁶ Husâmüşşehîd, s. 91.

⁹⁷ Husâmüşşehîd, s. 87.

⁹⁸ Buhârî, "Hibe", 17; Husâmüşşehîd, s. 88.

⁹⁹ Husâmüşşehîd, s. 88, 91.

¹⁰⁰ *el-Muvatta'*, "Hüsnü'l-huluk", 16; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 405; Tirmizî, "Velâ", 6.

¹⁰¹ Serahsî, *el-Mebûr*, XVI, 82.

¹⁰² İbn Ferhûn, *Tebsiratü'l-hükkâm* (haz. Cemal Mar'aşlı), Beyrut 1416/1995, I, 27.

göstermesi açısından önemlidir. Esasen kamu görevlisine verilen hediye rüşvet haline getiren temel saiklerden birisi de bu psikolojik durumdur. Adaletsizliğe yol açabilecek bu tür ilişkilere meydan vermemek için hâkimin borç isteme, ariyet alma gibi kendisini minnet altına sokacak ya da bu hissi uyandıracak ilişkilerden kaçınması gerektiği belirtilmiştir.¹⁰³ Yine bir tedbir olmak üzere hâkimlerin, hediyeye alma yasağı bulunan kişilerin vereceği ziyafet ya da diğer toplantılarına katılamayacağı, onların temin ettiği menfaatlardan yararlanamayacağı ve ticaret yapamayacağı hükme bağlanmıştır. Nitekim Ebû Hanîfe (ö.150/767) Abbâsîler döneminde Kâdî'l-kudât olarak adalet hizmetlerinden sorumluluk mevkiine getirilen talebesi Ebû Yûsuf'a, halkta mala karşı zaafının bulunduğu ve rüşvete eğilimli olabileceği intibah uyandıracak davranışlardan kaçınması gerektiğini hatırlatmış, bunun için ticaret yapmamasını, halk ile bilgi gerektiren konular dışında ticaret ve mali işlerle ilgili hususlarda konuşmamasını tavsiye etmiştir.¹⁰⁴

Bütün bunlardan ortaya çıkan sonuca göre rüşvet ile hediye birbirinden ayıran en temel unsurun menfaat beklentisinin bulunup bulunmaması olduğunu söylemek mümkündür. Cessâs (ö. 370/980)¹⁰⁵ ve Gazzâlî'nin (ö.505/1111)¹⁰⁶ "hediyeler hâkimlik, vergi tahsildarlığı, vakıf mütevellî heyeti üyeliği gibi kamu görevinde bulunmaktan dolayı veriliyor ve bu görev olmasaydı verilmeyecek idiyse verilen şey isim olarak hediye olsa da mahiyet olarak rüşvettir" şeklindeki ifadeleri aradaki farkı oldukça açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Hz. Ömer muhtemelen bu sebeple eşi Hz. Ali'nin kızı Ümmü Gülsüm'e Bizans kralının kızının verdiği hediye uygun bulmamış ve iadesini istemiştir.¹⁰⁷ Buna göre rüşvet, herhangi bir çıkar beklentisi için, hediye ise böyle bir beklenti olmaksızın verilen malî değeri ifade eder. Hediye, rüşvet konumuna getiren de karşılığında beklenen menfaattir. Akrabaların, yakınlık bağı sebebiyle mutad ölçüler içinde alıp verdikleri hediyeler bu tartışmaların dışındadır. Bazı âlimler de kamu görevlisine hediye müracaattan önce veya sonra verilmesine göre değişeceğini, önce verilenin rüşvet, iş bittikten sonra verilenin ise hediye olduğu yönünde bir ölçüt koyarlar.¹⁰⁸

Yakınların hediyeleşmesini engellemek İslam dininin çok önem verdiği akrabalar arası ilişkilerin (sıla-i rahim) bozulmasına sebep olabileceği için bu hususta daha esnek bir tutum benimsenmiştir.¹⁰⁹ Nitekim Halife Ömer b. Abdilazîz'in kendisine hediye edilen elmayı kabul etmediği, orada bulunan

¹⁰³ İbn Nüceym, "er-Rüşve", s. 200.

¹⁰⁴ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve 'nezâir*, IV, 310.

¹⁰⁵ Ahkâmü'l-Kur'ân, II, 434.

¹⁰⁶ *İhyâ'u 'ulûmi'd-dîn*, Beyrut 1425/2004, s. 489.

¹⁰⁷ Cessâs, II, 434.

¹⁰⁸ İbn Hacer el-Heytemî, s. 138.

¹⁰⁹ Serahsî, XVI, 82.

akrabalarından birisinin satın alıp kendisine hediye etmesi üzerine yediği rivayet edilir.¹¹⁰

Kamu görevlilerinin, mahrem akrabalarından ya da buldukları görev ve atanmadan önce aralarında hediyeleşme ilişkisi bulunan dostlarından mutad olan miktarı geçmeyecek ölçüde hediye alabilmesine izin verilmesi de herhangi bir çıkar beklentisinin bulunmaması şartına bağlıdır. Aksi halde hediye rüşvet kapsamına girer. Bazı âlimlerin, hediyenin yasak kapsamına girip girmediği dolayısıyla rüşvet gibi değerlendirilip değerlendirilemeyeceği noktasında verenin o kamu görevlisinin bölgesine bakan birisi olup olmadığı ayırımına bakarak sonuçlandırmaları da aynı esastan kaynaklanan bir husustur.¹¹¹

Hz. Peygamber'in başta devlet başkanı ve hâkimler olmak üzere devlet görevlilerine hediye almayı yasakladığı halde aynı zamanda bir devlet başkanı olarak kendisinin hediye kabulü bazı makul gerekçelere bağlanmıştır. Ganimet malındaki payı gibi zatına mahsus bir hüküm olması,¹¹² Allah'ın elçisi sıfatını taşıdığından diğer insanlarda bulunan zaafılardan korunduğu (ma'sûm) dolayısıyla diğer idarecilerdeki olumsuzlukların onda ortaya çıkmayacağı gerçeği bunlar arasındadır. Bunun yanında O'na verilen hediyelerin devlet başkanı olduğu için bir çıkar beklentisiyle değil peygamber olmasından dolayı kendisine olan sevgiden kaynaklandığı da tarihi bir gerçekliktir.¹¹³

Kabulünü haklı kılan sebeplerin oluşmadığı devlet görevlilerine verilen hediyeler, kamu menfaatine harcanmak üzere devlet hazinesine gelir kaydedilir.¹¹⁴

X-Rüşvetin Bazı Hükümlere Etkisi

İslam hukukunun bazı alanlarında rüşvet suçunun önemli sonuçları vardır. Bunlardan birisi rüşvetin evlilik akdinde denklige etkisidir. İslam hukukçuları rüşvet alıp almamayı dini değerlere saygı ve ahlaki kemal noktasında önemli bir ölçü saydıkları için rüşvet alan bir yetkilinin statüsü ne olursa olsun, mevkii ne kadar yüksek olursa olsun evlenmek istediği ahlaki kemale sahip (salih) kıza denk saymamışlardır. Hayat tarzı itibariyle dini değerlere bağlılık ve ahlakî olgunluğa ulaşma şerefi, adalet ve dürüstlüğü bulunmadığı diğer mevkilere üstün tutulmuştur.¹¹⁵

¹¹⁰ Husâmüşşehîd, s. 91.

¹¹¹ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr* (nşr. Ali M. Muavvez-Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Kahire 1414/1994, XVI, 281, 286.

¹¹² Sübkî, *Muhtasarü Fasli'l-makâl fi hedâyâ'l-'ummâl* (*Fetâvâ's-Sübkî* içinde), Beyrut, ts. (Dâru'l-Ma'rife), I, 204, 205.

¹¹³ bk. İbn Ferhûn, I, 27.

¹¹⁴ Suğdî, *en-Nütef fi'l-fetâvâ* (nşr. Muhammed Nebil Bahsalî), Beyrut 1417/1996, s. 474.

¹¹⁵ İbn Âbidîn, II, 322.

Ebû Hanîfe reşit kızların nikahında velinin iznini şart koşturmakla birlikte denkliğin bulunmamasını fesih sebebi saymıştır. Rüşvet alma, denkliği bozduğu için veliler böyle bir hakka sahiptir. Ebû Hanîfe'nin fesih yetkisini veliyi rencide edici sebeplerle de ilişkilendirmesi¹¹⁶ aynı zamanda rüşvete bakışı ortaya koymasından da önemlidir. Hanefiler dışındaki üç mezhebe göre kızların evliliğinde velinin izni şart olmakla birlikte kızın dengi çıktığında ve kendisine emsal mehri verildiğinde velisinin izin verme zorunluluğu bulunmaktadır. Aksi takdirde velâyet yetkisini kötüye kullanmış sayılacağından bu yetki sıradaki veliye geçer. Kıza emsal mehrin verilmesi ve diğer konularda statü olarak denklik söz konusu olsa bile rüşvet alma bu denkliği ortadan kaldırmakta dolayısıyla evliliğe velinin izin vermemesi haklı bir sebebe dayanmaktadır.

Rüşvetin etkilerinden birisi de *rüşd* özelliğinin kazanılıp kazanılmadığının tespitinde ortaya çıkmaktadır. Büluğ çağına gelmiş çocuğun mallarının kendisine teslim edilebilmesi için aranan *rüşd* şartı (Nisâ', 4/6) rüşvet gibi haram yollara mallarını sarfetmesiyle gerçekleşmemiş sayılacağından sefihlik hali devam eder ve malları kendisine teslim edilmez.

Herhangi bir ibadetin ifasının engellenmesi ve rüşvet vermeksizin bu engelin aşılabilmesi durumunda rüşvet vermenin caiz olup olmayacağı hacin edasının şartlarından olan yol güvenliği özelinde tartışılmıştır. Bu, hacca gitmek isteyenlerin yol güvenliği bulunmaması halinde engel çıkaran eşkiyaya verilecek rüşvetle güvenliği temin etmelerinin caiz olup olmadığı meselesidir. Bu konuda Hanefî fakihleri arasında farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Güvenlik sebebiyle hacca gidebilmek için rüşvet verilmesine ibadetin, masiyetin sebebi olacağı düşüncesinden hareketle bazı fakihler karşı çıkmışlar ve bu durumda hacin farz olmaktan çıkacağını savunmuşlardır. Hatta Karmatîler'in hakim bulunduğu bazı dönemlerde kendilerine rüşvet vermeksizin hacca gitmenin mümkün olmamasından dolayı hacc yükümlülüğünün düştüğünü savunan alimler ortaya çıkmıştır.¹¹⁷ Bununla birlikte kendisine hacc farz olanın yol güvenliğini verdiği rüşvetle temin edebilmesi halinde bunun zaruret hali dolayısıyla verene değil alana haram olacağı düşüncesinden yola çıkarak mübah hale geleceğini düşünenler de vardır. Bu noktada hacca gitmek isteyen Müslüman, hacc farzasını ifa edebilmek için çaresiz (muztar) durumdadır.¹¹⁸ Benzer bir tartışmaya yer veren Hanbelî fakihlerinden İbn Kudâme (ö.620/1223) de yol güvenliğinin rüşvetle temin edilebildiği durumlarda hacc farzasının ifası için basit bir miktarın verilmesini bile caiz görmeyenlerin bulunduğunu ifade etmekte bununla birlikte çok fazla mali külfet getirmeyecek miktarı verip hacc vazifesini ifa etmenin zorunluluk ola-

¹¹⁶ Serahsî, V, 13-14; Kâsânî, II, 249.

¹¹⁷ İbn Âbidîn, II, 144.

¹¹⁸ İbn Âbidîn, II, 144-145.

cağını savunanların da bulunduğunu belirtmektedir.¹¹⁹ İbadetlerin ifası için zaruret hali sebebiyle rüşvete cevaz verenler bunu farzlarla kayıtlamışlar Ka'be'nin içine girmek ya da makam-ı İbrâhim'i ziyaret gibi mendup kabilinden ibadetler için caiz görmemişlerdir. Çünkü zaruret bulunmadıkça alması haram olan bir şeyin verilmesi de haramdır. Nafilelerde zorunluluk bulunmadığından zaruret hali de doğmaz.¹²⁰

Bir erkek bir başka kocadan iddet bekleyen kadına, iddetin bitiminde kendisiyle evlenmesi halinde nafakasını temin edeceği konusunda anlaşılmasında iddet bitiminde nafakayı veren şahısın kadına ödedikleri hükmen rüşvet kapsamında değerlendirilmiş ister erkek tarafından evlilik şart koşulsun ya da koşulmasın, kadın evlensin veya evlenmesin rücû edebileceği kabul edilmiştir.¹²¹

Emek-sermaye ortaklığında (mudârebe) işletmeci (mudârib), gümrük memurları gibi görevlilere işlerini kolaylaştırmak ve zararını/şerrini defetmek için vermiş olduğu rüşvet kabilinden masrafları şirket hesabına yazamaz, kendisi öder.¹²²

Geçimini gasp ve rüşvet gibi haram yollardan kazanan ya da bu tür kazancı olanlardan maaş alan bir kimsenin ikramının kabul edilemeyeceği¹²³ fukahanın üzerinde durduğu önemli hususlardan birisidir.

Şahitlikte adalet şart olduğu için (Talâk, 65/2) rüşvet alanın şahitliği kabul edilmez. Çünkü rüşvet kişinin adaletini ortadan kaldırır.

Devlet başkanının hâkimlerin rüşvet almasına göz yumması adaletinin zail olduğunu gösteren delillerden birisi olarak kabul edilmiştir.¹²⁴

Kazancının çoğu rüşvet ve diğer haramlardan oluşmuş kişilerden hediye kabulünün caiz olmadığı, kazancının çoğunun miras ya da diğer meşru yollardan elde edilmiş olması ya da hediye helal bir kazançtan alınmış olması halinde ancak kabul edilebileceği mezhep görüşü olarak Hanefî mezhebine mensup âlimlerin eserlerinde yer almaktadır.¹²⁵

¹¹⁹ *el-Muğni*, Mekke 1412/1992, III, 167-168.

¹²⁰ İbn Âbidîn, II, 255-256.

¹²¹ İbn Mâze, III, 188; İbn Âbidîn, II, 365.

¹²² bk. Mevsilî, III, 25.

¹²³ İbn Âbidîn, V, 247.

¹²⁴ İbn Âbidîn, V, 296.

¹²⁵ İbn Mâze, V, 367.

X-Literatür ve Konu ile İlgili Bir Bibliyografya

A- Literatür:

İslam hukukçuları fıkıhın bütün konularını ele alan fıkıh kitaplarında rüşvet ve hediye ile ilgili meseleleri yargılama konularının yer verildiği hâkimlik usulü (Edebü'l-kâdî/kazâ') bölümlerinde işlemişlerdir. Ayrıca bazı âlimler rüşvet ve hediye konuları ile bu iki kavramın birbiriyle ilişkilerini ele alan çalışmalar yapmışlardır. Bunlardan birisi Takıyyüddîn İbnü's-Sübkî'nin (ö. 756/1355) *Faslü'l-makâl fi hedâyâ'l-'ummâl* adlı eseridir. Bizzat kendisi bu eserini rüşvetle ilgili hadisler ve ulemanın bu konudaki sözlerinden oluşan iki fasıl şeklinde *Muhtasaru Fasli'l-makâl fi hedâyâ'l-'ummâl* adıyla ihtisar ederek *el-Fetâvâ*'sı içine koymuştur.¹²⁶ İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1567) de onun bu eserin içindeki bilgilerin oldukça uzun ve karmaşık olduğunu, müellifin birçok meselede tercihte bulunmadığı ya da zayıf görüşe eğilim gösterdiğini düşünerek özetleme yoluna gitmiş, yer yer açıklamalarda ve bazen de tashih de bulunmuş ayrıca insanların ihtiyaç duyduğu birçok konuyu da ilave ederek *Îzâhu'l-ahkâm limâ ye'huzühü'l-'ummâl ve'l-hukkâm* adlı eserini kaleme almıştır. Hanefî alimlerinden İbn Nuceym'in (ö.970/1563) de konuyla ilgili bir risalesi vardır. Bu risalesinde rüşvetin tanımı, kısımları, onu haram kılan deliller, hediye ile arasındaki fark, rüşvet suçuna uygulanacak cezalar gibi konuları oldukça muhtasar biçimde ele almıştır. Bundan başka son dönemlerde yaşamış alimlerden Abdülganî en-Nablusî (ö. 1143/1731) *Tahkiku'l-kadiyye fi'l-farkı beyne'r-rüşveti ve'l-hediyye* adıyla rüşvet ve hediye arasındaki farkları ele alan bir eser yazmıştır. Aynı konuda daha çok klasik kaynaklardan rüşvet ve hediye ile ilgili mevzuları iktibas eden Ali Ahmed et-Tahtâvî de *el-Fetâva'n-nediyye fi'l-farkı beyne'r-rüşveti ve'l-hediyye* adıyla bir eser kaleme almıştır.

Bu çalışmalar dışında konu ile ilgili yeni bir takım eserler daha kaleme alınmıştır. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Tarîkî'nin *Cerîmetü'r-rüşve fi's-şerî'ati'l-İslâmiyye*'si (Riyad 1400/1980); Hüseyin Medkûr'un *er-Rüşve fi'l-fikhi'l-İslâmî mukârenen bi'l-kânûn*'u (Kahire 1404/1984); Ahmet Mumcu'nun *Osmanlı Devletinde Rüşvet*'i (İstanbul 1985); Seyyid Hüseyin el-Attâs'ın *Toplumların Çöküşünde Rüşvet* adıyla Cevdet Cerit'in Türkçe'ye kazandırdığı (İstanbul 1988) kitabı; Mehmet Ümütlü'nin *İslam Hukukunda Rüşvet Suçu ve Hukuki Sonuçları* adıyla Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne bağlı olarak hazırladığı yüksek lisans tezi (2006) konuyla ilgili özel çalışmalardır.

¹²⁶ I, 203-207.

B- Konu ile İlgili Bir Bibliyografya

Mâlik, *el-Muvatta'*, "Müsâkât", 2; Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, XI, 346; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 203; II, 164, 190, 194, 212, 230, 365, 387, 388; IV, 205; V, 266, 279, 292; Buhârî, "İcâre", 16; "Hibe", 17; Tirmizî, "Ahkâm", 1, 9; İbn Mâce, "Ahkâm", 1, 2; Ebû Dâvûd, "Akdiye", 1, 4; "Ahkâm", 2; "İmâret", 17; Nesâî, "Eşribe", 43; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir* (nşr. Hamdi Abdülmecid es-Silefi), Beyrut 1406/1986, X, 74, nr. 9993; Beyhakî, *es-Süneü'l-kübrâ* (nşr. M. Abdülkadir Atâ), Beyrut 1414/1994, X, 233-235; Deylemî, *el-Firdevs*, Beyrut 1406/1986, II, 327, nr. 3486; Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-'ummâl* (nşr. Bekrî el-Hayyânî-Safvet es-Sekkâ), Beyrut 1399/1979, II, 402, nr. 4358; Vekî', *Ahbâru'l-kudât* (nşr. Abdülazîz Mustafa el-Merâğî), Kahire 1366/1947, I, 41-67; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, Beyrut 1420/1999, IV, 579-582, 637-638; Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân* (nşr. Mehmet Boynukalın-Bekir Topaloğlu), İstanbul 2005, IV, 232-233, 265-266; İbnü'l-Kâss et-Taberî, *Edebü'l-kâdî* (nşr. Ahmed Ferîd el-Mezîdî), Beyrut 1428/2007, s. 28-29; Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, İstanbul 1335-38, II, 432-434; III, 35; Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye* (nşr. Ahmed Mübarek el-Bağdâdî), Kuveyt 1409/1989, s. 100-101; a.mlf., *el-Hâvi'l-kebir* (nşr. Ali M. Muavvez-Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Kahire 1414/1994, XVI, 12, 281-288; İbn Hazm, *el-Muhallâ* (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir), Kahire, ts. (Dâru't-Türâs), IX, 157-158; a.mlf., *Merâtibü'l-icmâ'*, Beyrut, ts. (Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye), s. 50; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', *el-Ahkâmu's-sultâniyye* (nşr. Muhammed Hâmid el-Fikî), Beyrut 1421/2000, s. 72-73; Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme* (trc. Nurettin Bayburtlugil), İstanbul 1987, s. 68,95, 104, 121; Suğdî, *en-Nütef fi'l-fetâvâ* (nşr. Muhammed Nebîl Bahsalî), Beyrut 1417/1996, s. 474; Husâmüşşehîd, *Şerhu Edebi'l-kâdî li'l-Hassâf* (nşr. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî- Ebû Bekir Muhammed el-Hâşimî), Beyrut 1414/1994, s. 82-95; Serahsî, *el-Mebsût*, Kahire 1324-31, IV, 225; V, 221; VIII, 100; IX, 80, 84; XVI, 66, 67, 81-82, 102, 107; XIX, 166, 178; XX, 32, 139, 140; XXIII, 7-8; Gazâlî, *İhyâü 'ulûmi'd-dîn*, Beyrut 1425/2004, s. 488-490; Sa'îd b. Ali es-Semerkandî, *Cennetü'l-ahkâm ve cünnetü'l-hisâm fi'l-hiyel ve'l-mehâric* (nşr. Saffet Köse-İlyas Kaplan), Beyrut 1426/2005, s. 56, 77, 120, 175, 203, 289; Begavî, *Me'âlimü't-Tenzîl*, Beyrut 1423/2002, I, 159, 498; II, 38-39, 49; Velvâlicî, *el-Fetâvâ* (nşr. Mikdad b. Musa Furayvî), Beyrut 1424/2003, IV, 6-7, 24, 31, 34; Ebü'l-Kâsım Nâsıruddîn Muhammed b. Yusuf es-Semerkandî, *el-Mültekat fi'l-fetâva'l-Hanefiyye* (nşr. Mahmud Nassâr-Seyyid Yusuf Ahmed), Beyrut 1420/2000, s. 363; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, Kahire 1327-28/1910, II, 333; IV, 24, 41; VI, 40, 49, 50, 51; VII, 4, 8, 10, 16-17; İbnü'l-Feres el-Endelüsî, *Ahkâmü'l-Kur'ân* (nşr. Münciye bt. el-Hâdî en-Nefezî), Beyrut 1427/2006, II, 424-425; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, Beyrut 1415/1995, V, 128-129; XI, 241; XII, 6; XV, 47; XVI, 43; İbn Mâze, *el-Muhîtu'l-Burhânî* (nşr. Abdülkerim Sami el-Cündî), Beyrut 2004/1424, III, 188-189; V, 367; VIII, 32-37; İbn

Kudâme, *el-Muğni*, Mekke 1412/1992, XI, 437-440; İbn Kudâme el-Makdisî, *eş-Şerhu'l-kebir* (İbn Kudâme, *el-Muğni* ile), XI, 403-405, 417-418; Zehebî, *Kitâbü'l-Kebâir*, Beyrut, ts. (Dâru İhyâi't-türâsi'l-'Arabî), s. 142-145; İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvakkî'in* (haz. Taha Abdurrauf Sa'd), Beyrut, ts. (Dâru'l-Cîl), III, 115-117; İbnü's-Sübkî, *Muhtasarü Fasli'l-makâl fi hedâyâ'l-'ummâl* (*Fetâvâ's-Sübkî* içinde), Beyrut, ts. (Dâru'l-Ma'rife), I, 203-207; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-muhît*, Beyrut 1412/1992, II, 225-226; IV, 263-264, 311-312; Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, Kahire, ts. (el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-kübrâ), I, 290; II, 383; İbn Ferhûn, *Tebsiratü'l-hükkâm* (haz. Cemal Mar'aşlî), Beyrut 1416/1995, I, 13-14, 26-28, 188, 189; Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-kavâ'id* (nşr. Teysir Faik Ahmed), Kuveyt 1402/1982, II, 175-176; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî* (Hatîb), IV, 454; Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, Kahire 1348, XII, 98; a.mlf., *Remzü'l-hakâik*, Bulak 1312, II, 68-69; *Risâle fi nizâmi'l-mülk ve'd-devle / Koçibey Risalesi* (metni orijinaliyle yayımlayan ve yeni harflere çeviren: Yılmaz Kurt), Ankara 1998, s. 74-76 (yeni harflerle: 79-81); İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, Kahire 1319, VI, 358-359; Musannifek, *el-Hudûd ve'l-ahkâmü'l-fikhiyye* (nşr. Adil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavvad), Beyrut 1411/1991, s. 77-81; İbnü's-Şelebî, *Hâşiyetü'z-Zeyla'î* (*Tebyînu'l-hakâik* kenarında), Bulak 1315, V, 31; İbn Nuceym, *el-Bahru'r-râik*, III, 264, 325, 384, 541; VI, 289, 438-442, 451, 470-472; a.mlf., "er-Rüşvetü ve aksâmühâ li'l-kâdî ve gayrihî", *er-Resâilü'z-Zeyniyye fi mezhebi'l-Hanefiyye* (nşr. Muhamed Ahmed Serrâc-Ali Cumu'a Muhammed), Kahire 1419-20/1998-99, s. 197-205; a.mlf., *el-Eşbâh ve'nezâir* (Hamevî şerhi ile), Beyrut 1405/1985, IV, 310; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, Kahire 1378/1958, II, 397, 405; IV, 384-385, 390-392, 427; Tûrî, *Tekmiletü'l-Bahri'r-râik*, VIII, 255; İbn Hacer el-Heytemî, *İzâhu'l-ahkâm limâ ye'huzühü'l-'ummâl ve'l-hukkâm* (nşr. Rızâ Fethi el-Abbâdî), Beyrut 2004/1425; Gânim el-Bağdâdî, *Mecma'u'd-damânât* (nşr. Muhammed Ahmed Serrâc-Ali Cumu'a Muhammed), Kahire 1420/1999, II, 724-725, 831, 832, 938; Behûtî, *Keşşâfü'l-kinâ'*, Mekke 1394, VI, 310-311; a.mlf., *er-Ravzu'l-murbi'* (nşr. Ahmed M. Şâkir-Ali M. Şâkir), Kahire, ts. (Dâru't-Türâs), s.518-519; Haskefî, *ed-Dürrü'l-muhtâr* (*Reddü'l-muhtâr* kenarında), Kahire 1272-1324, II, 479, 613; IV, 493; V, 153; Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, Kahire, ts. (Dâru't-Türâs), VIII, 267-271; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, Kahire 1272-1324, II, 37, 144-145, 255-256, 322, 365, 401, 656; III, 426; IV, 14-15, 98, 113, 130; V, 247, 272, 296; a.mlf., *Minhatü'l-Hâlik* (*el-Bahru'r-râik* ile), III, 324; VI, 460; Meydânî, *el-Lübâb şerhu'l-Kitâb*, Beyrut 1399/1979, II, 113; Zürkânî, *Şerhu'l-Muvatta'*, Beyrut 1411/1990, III, 461-462; Muhammed Sıdık Hasan Han Kinnevcî, *er-Ravzatü'n-nediyye şerhu'd-Düreri'l-behiyye*, Beyrut 1423/2003, s. 647-649; Ali Haydar, *Düreri'l-hükkâm*, İstanbul 1330, IV, 679-682; Azîmâbâdî, *'Avnu'l-Ma'bûd* (nşr. Abdurrahman Muhammed Osman), Medine 1388/1969, VII, 175; IX, 495-498; M. Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, Kahire 1380, X, 391-393; Muhammed Selim el-Avvâ, *Fî Usûli'n-nizâmi'l-cinâi'l-islâmî*, Kahire 1983, s.290; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-tenvîr*, Tunus 1984, II, 190-193; Ahmed Fethi Behnesî,

el-Mes'ûliyyetü'l-cinâiyye fi'l-fikhi'l-İslâmî dirâse fikhîyye mukârene, Beyrut 1404/1984, s. 99-114; Abdülaziz Bayındır, *İslam Muhakeme Hukuku (Osmanlı Devri Uygulaması)*, İstanbul 1986, s. 84-85; Ahmed Muhammed el-Husarî, *el-Alâkâtü'l-mâliyye ve'i-ictimâ'iyye fi's-şerî'ati'l-İslâmiyye*, Beyrut 1408/1988, s. 141-147; Nezîh Hammâd, *'Akdü'l-karz*, Dımaşk-Beyrut 1411/1991, s. 66-69; Ali Ahmed Abdül'âl et-Tahtâvî, *el-Fetâva'n-nediyye fi'l-fark beyne'r-rüşveti ve'l-hediyye*, Beyrut 1424/2003; Ali Muhammed es-Sallâbî, *Sîretü Emîri'l-Mü'minin 'Ömer b. el-Hattâb: Şahsiyyetüh ve asruh*, Beyrut 1425/2004, s. 314, 342-343; André Bonnard, *Antik Yunan Uygarlığı* (çev. Kerem Kurtgözü), İstanbul 2004, III, 76-77, 83; Enver Ziya Karal, "Tanzimat Devri Vesikaları: Rüşvetin Kaldırılması İçin Yapılan Teşebbüsler", *Tarih Vesikaları*, I/1 (Haziran 1941), s. 45-65; Abdülmunsif Mahmûd Abdülfettâh, "er-Râşî ve'l-mürteşî", *ME*, XLVI/1 (1974), s. 100-104; Muhammed M. eş-Şerkâvî, "er-Rüşvetü: Fesâdün ictimâ'iyyün...ve zenbün şer'iyyün", *ME*, XLVI/5 (1974), s. 508-513; Abdullah Aydemir, "Toplumları Felç Eden Büyük Afet: Rüşvet ve Zararları", *Diyanet Dergisi*, sy. 2, Ankara 1977, s. 117-123; Mehmet Erdoğan, "İslam Hukukunda Rüşvet", *İktisat ve İş Dünyası*, yıl: 2, sy. 16 (Ekim 1993), s. 55-57; Hamed b. Abdurrahman el-Cüneydil, "Cerîmetü'r-rüşve ve eseruhâ fi i'âkati't-tenmiyeti'l-iktisâdî", *Mecelletü Merkezi'l-buhûs*, sy. 2, Riyad 1404/1983, s. 9-35; Yusuf b. Abdurrahman el-Berkâvî, "Tahrîmü'r-rüşve", *Mecelletü'l-Buhûsi'l-İslâmiyye*, sy. 14, Riyad 1405-6, s. 297-316; Şahin Gürsoy, "Bir Yolsuzluk Türünün Sosyo-Kültürel Çözümlemesi: Rüşvet", *Dini Araştırmalar*, III/9, Ankara 2001, s. 63-76; Ali Pekcan, "Son Dönem Hanefî Fakihlerinden *İbn Nüceym*'in (970/1563) Fikhî Risâlelerinin Tanıtımı ve '*Rüşvet*' Risalesi'nin Çevirisi", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 3, Konya 2004, s. 253-263; Erdoğan Keleş, "Tanzimat Dönemi'nde Rüşvetin Önlenmesi İçin Yapılan Düzenlemeler (1839-1858)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXIV/38, Ankara 2005, s. 259-280; F. Rosenthal, "Rashwa", *EP* (İng.), VIII, 451; Ali Bardakoğlu, "Hediye", *DİA*, XVII, 153.

